MARX
91

ARAGON

EMBER ÉS KULTÚRA

MARXISTA ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

43

SZIKRA

A francia eredeti címe:

LA CULTURE ET LES HOMMES

Megjelent az Èditions Sociales kiadásában, 1947-ben.

FORDÍTOTTA

RÁBA GYÖRGY

ÖSKEGÉSZETI INTÉZET

EÖTVÖS EGYETEM
ÖSKEGÉSZETI INTÉZET
Ösz. 91 Marx

Felelős kiadó: Aczél Tamás.
849. Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: Janka Gyula vállalatvezető.

A szándékos zavarkeltés korszakában a szerző úgy látta jónak, hogy négy, terjedelemre, tartalomra és igényre különböző írását gyüjtse egybe különféle legendák eloszlatására. Könnyen megláthatjuk, hogyan egészíti ki egymást az 1946 novemberében az UNESCO-ban tartott beszéd, amikor először hangzott föl az *éljen Maurras!* kiáltás azoknak a sorából, akik *éljen Malraux!*-t is kiáltottak a szónok felé, valamint az U. N. I. Nemzeti tanácsában öt hónappal később elmondott beszéd, mely az előzőnek mintegy kiegészítője. De talán csodálkozni fognak azon, hogy ugyanide csatoltam Emile Zoláról és Jean-Richard Blochról tartott megemlékezéseimet. Szükségesnek gondoltam azonban, hogy kettőjük arcképével, annak a két embernek a példájával bizonyítsam fejtegetésemet, akiknek életében és munkásságában — kinek-kinek a maga módján — kifejezésre jut itt képviselt álláspontom.

Ez a könyvecske nem kívánja sem a vitát meg-

oldani, sem újításokat hozni olyan területen, ahol csak a józan ész említése is szentségtörésszámba megy. Ha segítségére lesz néhány igazságra szomjas fiatalembernek, hogy anyagot találva benne elképzeléseihez, azokat továbbszőhesse, a szerző elérte célját.

EMBER ÉS KULTÚRA
VAGY
EGY CÍM VISSZAUTASÍTASA[1]

Hölgyeim és Uraim,

Stephen Spender barátom zavarban volt, mert elutaztam Párizsból, amikor ismerve előadásom lényegét, be kellett harangoznia, címet kellett választania, melyet nem mondtam meg neki. A körlevelekben, mely, mint tudjuk, angol, találomra a *Culture and the people* címet adta, mely a mi nyelvünkön *Kultúra és nép* vagy *Ember és kultúra* címen fordítható, és nekem nem is lett volna semmi ellenvetésem, ha a továbbiak során egyébről is beszélhetek. De az történt, hogy ez a cím nem került át közvetlenül egyik nyelvből a másikba: angolból amerikaira átültetve a *Culture and the people* nem is tudom pontosan, vagy a *Massculture* vagy a *Culture of the masses* címet adva, hozzánk *Tömegek kultúrája* néven jutott vissza, mely ellen olyan határozottan tiltakozom, hogy nem kezdhetem előadásomat mással, mint e cím visszautasításával.

Kérem Önöket, ne higyjék, hogy skolasztikus

[1] Elhangzott 1946 novemberében, az UNESCO-nak a Sorbonne nagy előadótermében tartott ülésén.

vitán vannak jelen. Olyan nemes és tiszteletreméltó szövetség égisze alatt ültünk össze, melynek elvben a világ minden nemzetének legjobb képviselőit kellene egyesítenie, hogy a nemzetek közötti igazságos és gyümölcsöző nevelésügyi, szociológiai és kulturális cserét biztosítsa. Semmit sem hajthatunk végre ebből a programból, ha kezdettől fogva nem fordítunk kellő gondot arra, hogyan válogatjuk meg kifejezéseinket. Csak most zártunk le egy történelmi korszakot, melyben az emberiség ellenségei, a tudomány és a gondolat szabotálói véres uralmuk biztosítására figyelemreméltó ügyességgel használták fel a szavak kifacsarását, mint a tömeggyilkosságok előkészítő fegyverét. Éberség az első feladata mindazoknak, akiknek az a hivatásuk, hogy a dolgokban megtalálják az emberek közötti egyetértés szellemét.

Az UNESCO ideiglenes francia bizottságának nevelésügyi albizottsága jelentésében, melyet Henry Wallon professzor úr írt, beszámol arról, hogy Debré professzor, az Orvosi Akadémia tagja, a bizottsági ülésen tiltakozott a tömegek érzelmi nevelése kifejezés ellen, mondván, hogy a tömeg szónak egyesek rosszaló értelmet tulajdoníthatnak. A bizottság csatlakozott nézetéhez. Amikor én a magam részéről tiltakozom a *Tömegek kultúrája* kifejezés ellen, nemcsak az említett oknál fogva: az emberiség iránti udvariasságból teszem, hanem azért, mert ez a kifejezés két fajta kultúrát föltételez, egyet a tömegeknek, egyet pedig egy szűk körnek, és a kettő nagyon különbözik egymástól. Mindenki előtt hangsúlyozni akarom azt az elvemet,

hogy a kultúra egy és oszthatatlan, hogy a kultúra nem kiváltsága egyes embereknek, akik saját zavaros gondolataik alapján képzelik el, de minden ember közös java és nevezzük tömegnek, népnek vagy nemzetnek, szilárdan az emberiségben gyökerezik, a nemzetek mélyéből ered, gyarapodásának és megújulásának ott van a csirája.

Az a vékony réteg vagy másnéven elit, amely rendelkezik vele, csupán tolmácsa, szóvivője, letéteményese egyetemes értékeinek, amelyek elhalnak, ha gyökerüket elvágjuk. Kereken kimondom a szót, csak akkor van lehetősége az egyetértésnek olyan nemzetközi intézményben, mint az UNESCO, mely a népeknek a fasizmus és a halál ellen vívott közös, nagy harcából született meg, ha elfogadjuk a kultúra demokratikus fölfogását, és még az ajkunkon véletlenül kicsúszó arisztokratikus jellegü tudományos, müvészi vagy bölcseleti álláspont nyomait is következetesen kiirtjuk, mert e fölfogások az emberek zömével igyekeznek szembeállítani a kicsiny, törtető, a kultúrmonopólium hasznára éhes s ezzel a népet kizsákmányoló réteget. Nem úgy hullik a kultúra a tömegek ölébe, mint az isteni fény az emberi vidékekre. Mi többiek, a szellem emberei, csupán tolmácsai, betakarítói vagyunk annak, ami a földből származik; mi csak rendet teremtünk az emberiség közös vagyonában. Nem vagyunk valami misztikus erő urai, akik jótéteményeinket és parancsainkat osztogatjuk a hálát rebegő embereknek. Elfelejtik talán, hogy a tömegek, melyekről olyan ügybuzgalommal beszélnek, létünk föltételét, többet mondok: nemcsak materiális, hanem szellemi létünk

föltételét jelentik? Ha az UNESCO meg akar felelni az alapításakor fölállított csodálatraméltó elveknek, mindenekelőtt arra kell vigyáznia, hogy a kultúra, melynek védelmét magára vállalta, világosan megfogalmazott, a szilárd földön álló kultúra legyen, emberi vakmerőséggel emelkedjék a fellegek felé és fölé, s ne legyen olyan feje tetejére állított kultúra, mely nem is tudom milyen szörnyeket, nem is tudom milyen hatalmat rejteget ködös elképzelései mögött.

Először is arról az elitről szeretnék beszélni, melyet a tömeggel szembeállítanak. Megkímélem Önöket a vezető réteg mulandóságáról és változékonyságáról szóló szónoki frázisoktól. Ki is nevezte el ezt a réteget elitnek? Ki ruházta föl azzal a hatalommal, melyet hiszékenyen egyszersmindenkorra tulajdonítanak neki? Hölgyeim és Uraim, Önök különböző országokat képviselnek: engedjék meg nekem, hogy számbavegyem az én hazámra vonatkozó legfrissebb tapasztalatom részleteit.

Néhány napja a büntetőbíróság előtt láttunk megjelenni néhány embert, akik a megalázott Franciaországban szószólói voltak mindannak, amit az elit Vichyben éppúgy fémjelzett, mint Berlinben. Jól tudom, a valóságban mily csekély súllyal esnek latba a mi francia mérlegünkön a Je suis partout szánalmas ujságírói, ha ahhoz az igazi elithez hasonlítjuk, amely a veszély órájában nem választotta el a saját sorsát, a gondolat, a művészet, a tudomány sorsát a tömegek sorsától. Gondoljunk Langevinre, Joliot-Curiere, Prenantra, Eluardra; a lista túlhosszú ahhoz, hogy a végére érjek. Mindezt

jól tudom. Mindamellett letagadhatatlan tény a 40 júniusa előtti hivatalos és hagyományos értelemben vett elit árulása, Alexis Carrelé és Abel Bonnardé, Montherlanté, és Celine-é, Déat-é és számos névtelené, akik kitünő iskolákból kerültek ki és mégis megengedték a valódi Franciaország szentségtörő elkendőzését. Ugyanígy kétségbevonhatatlan a fölszabadulás óta a megijedt és siránkozó burzsoáziának nagy összeesküvése azok megmentésére, akiket mindig elitjének, azaz eleven védőfalának tekint. Mult szombaton pl. a *Figaro* hasábjain, a *Je suis partout* pörének beszámolójában a következő megjegyzést olvashattuk:

Ma négy védő száll pörbe a megtévedt gyermekek ügyéért. Bármennyire borzadjunk védenceik vétkeitől, az a kívánság támad bennünk, hogy sikeresen oldják meg nehéz föladatukat. Ha csak a három koponyáról sugárzó értelmet tiszteljük is meg ezzel, hiszen talán a rossz mesterek és a kor meg a társadalom zürzavarának áldozatai...

Ez a kívánság, a „megtévedt gyermekek" kifejezés, továbbá a vádlottak bűneinek áthárítása olyan elvont fogalmakra, mint pl. a társadalom, híven tükrözik a burzsoázia egy részének érzéseit az árulók irányában, akiket nagy családjuk eltévelyedett tagjainak tekintenek. Az a mondat: „Ha csak a három koponyáról sugárzó értelmet tiszteljük is meg ezzel..." — Rebatet, Cousteau, Jeantet koponyáiról, följelentő, németbérenc, hazafiakat meggyilkoltató ujságírókról van szó! — mondom, ez a mondat bőven elég kimutatni azt, hogy a burzsoázia őket védve mindazokat védi, akiket ma is elitjének tekint.

Mégis micsoda látványt nyujtott a három értelemtöl sugárzó koponya! Akik oly fennhangon hirdették a nemzeti szocializmust, íme, hogy vádolják és szennyezik be legtávolibb multjukat is, hogy könyörületet ébresszenek. Megtudjuk egy Rebatetről, hogyan árulta el az 1934 február 6-i fasiszta zendülést. A bíróság hivatott arra, hogy emberek életével és szabadságával rendelkezzék. Itt nem óhajtok ezzel foglalkozni, sem azzal, hogy mikép végződött ez a szívettépő komédia. De van az emberiségnek lelkiismerete, bármily zokon essék azoknak, akik tagadják, és a *Gazette des Ardennes* című ujság pörének szereplői csak örök megvetést nyerhetnek töle, — nem lehet részük a kegyelemben az elit képviselöinek, akikkel kapcsolatban az értelmet merik emlegetni.

Hölgyeim és uraim, szemtöl-szemben ezekkel az üzöbe vett szörnyetegekkel, akik bocsánatért könyörögnek és esküdöznek, hogy nem ezt akarták, miközben elfordítják tekintetüket mártírjainktól, áldozataikról, engedjék meg nekem, hogy egy pillanatra másokra emlékeztessek, más vezető szellemekre, akik nem választották el saját sorsukat a nép sorsától és egy hazug igazságszolgáltatás előtt, kínzóik kezében, a halál világosságában tisztán és érintetlenül örizték meg az embernek azt az arculatát, a gondolatnak azt a fényét, azt a méltóságát, amely nélkül nem beszélhetünk sem értelemről, sem kultúráról. *Semmit sem bántam meg* ... Úgyszólván mindegyikük ezt mondja az utolsó pillanatban és így üzennek az életben maradottaknak: „Ne sírjatok, mások lépnek helyünkre." Egyetemi professzo-

rok éppen úgy, mint az egyszerű munkások és parasztok, mindannyian, joggal mondhatom, homlokukon az értelem jegyével, ha foglalkozásuk szerint nem is voltak értelmiségiek: ők ismerték föl és becsülték életüknél is többre Franciaország sorsát. Milyen hangnemben beszélt a *Je suis partout* Victor Baschról vagy Gabriel Périről, és vegyük szemügyre ma a rágalmazókat! De hogy elűzzük azt a kétségbeejtő képzetet, melyet az emberről alkottak, sohasem találhatjuk elégnek, hogy újra meg újra elolvassunk néhány szót, Jacques Decour, az író hagyatékát, akit agyonlőttek a Valérien-hegyen:

„Tudjátok, hogy két hónapja várok arra, ami ma elkövetkezik. Volt időm tehát az előkészületre, de mivel nem vagyok hívő, nem menekültem a halálra vonatkozó elmélkedésekbe. Egy kicsit úgy tekintem magamat, mint a levelet, mely lehull a fáról, hogy a televényt gazdagítsa. A televény minősége a lehulló levelektől függ. A francia ifjúságról beszélek, benne van minden reményem.“

Ez a francia elit s nem a *Figaro* megtévedt báránykái. Jacques Decour meghatározza az elit szerepét: falevél, mely ha le is hull a törzsről, a televényt gazdagítja. Kicsit Franciaország földjéből vétettünk mindannyian, — nagyságunkat jelenti, hogy erre emlékezhetünk. Az igazi elit nem az, amelyik megfeledkezve eredetéről, a „boldog kevesek“ szerepét kívánja játszani: a XX. században csak egy hajszál választja el ezeket az arisztokratákat a fasisztáktól. Ezen nem lehet Jacques Decour módjára, halottaink módjára fölülemelkednünk. Az előttünk kibontakozó ember csak abból a talajból nőhet ki,

amelyben egyesül értelmiségi és egyszerű ember a jövendő közös reményében. Az elit csak annyiban elit, amennyiben a nemzet, a nép vagy a tömeg kifejezője: sorsa életre-halálra a tömegek sorsához és jövőjéhez kapcsolódik, és nem hajlandó velük szembefordulni.

Világosan szemügyre kell vennünk minden részletét annak a problémának, melyet egy eszményi UNESCO-nak kellene megoldania. Mindenek előtt tudnunk kell, miféle értelemben használjuk a tömeg, elit, kultúra szavakat. Nem szabad szem elől tévesztenünk ezeket a tényezőket. Nos, éppen ez az, ami a kezdet kezdetén veszélyeztetni látszik olyan vállalkozást, mely egy bonyolult világ kellős közepén, ellentmondásaink csomópontjában születik meg.

Amikor csatlakozom Debré professzor úrhoz, hogy küszöböljék ki a „tömeg" szó használatát a nemzetközi tolvajnyelvből, mellyel a kongresszusok elmaradhatatlan aktatengere megtelik, — amikor csatlakozva Jules Cainhöz, a Bibliothèque Nationale gondnokához, aki Buchenwaldból egy bizonyos nyelvi szabatosság kedvtelését hozta magával, fájlalom az említett tolvajnyelv használatát, ugyanakkor egy kialakulóban levő szótár eredeti kritikusának minőségében nem a rossz értelmük miatt elhanyagolt szavakkal, hanem a szépségük, nemességük miatt kiszemelt, unos-untig ismételt, könnyen kielégítő szavakkal szeretnék közelebbről foglalkozni. A nemzetközi tolvajnyelvnek, akár a kalapoknak, megvannak a maga divatjai. Az utóbbi időben két szó került előtérbe, átalakította a gondolkodó elméket, álmodozásra, fejbólintásra késztet és

ahol csak szóban forog, a szellemi emelkedettség bélyegét nyomja a beszélgetésre. Mindamellett ezek a szavak nem újak és nem ritkák, nem is görögök és nem is hottentották. Derék, közhasználatú szavak, minden nyelvre lefordíthatók, századokon át rosszhiszeműség nélkül használtuk őket. Ám abban a dagályosságban, amellyel kiejtik, minden benne van: az ember, Európa... Hogyan: az ember? Hogyan: Európa? Önök azt hitték, hogy tudják, miről van szó. Nem, nem, Hölgyeim és Uraim, csak most kezdődik Európa, csak most az ember élete, — arról van szó, hogy e jól ismert szavak valami rejtélyes tartalmat kapjanak. A köznapi nyelvből a tolvajnyelvbe áttérve egészen mást jelentenek, mint az egyszerű emberek, a tömegek számára. A tolvajnyelvben nem jelentik többé azt, amit a franciában, az angolban vagy az oroszban. Az új *„boldog kevesek"* jelszavai lesznek, azok jelszavai, akik a világot akarják megmenteni olyan nyelven, melyet csak ők maguk értenek. Kis szünet a szó után, nagyképű hangsúly a kiejtésben és már meg is játszották szerepüket. Az ember... Európa... Nem tudjuk többé, miről van szó, a valóság világából átkerültünk a problémák világába és Isten a tudója, hogy nincs hízelgőbb dolog egy értelemtől fütött arcnak, mint ha a problémák fénykörében mutatkozhat. De azok, akik ezt egyszerű szokásból vagy játékból teszik, a valóságban a fasiszta kalandorok módjára a szavak kifacsarásának művészetét gyakorolják, és akarva-akaratlan, a földet elhagyva a felhőkért, a köznapi nyelvet a tolvajnyelvért, máris bármely kaland, sőt bármely érdek kész ügyvédei lettek.

Ha Önöknek is úgy tetszik, vizsgáljuk meg, hogyan alkalmazzák ezeket a metafizikai koholmányokat, melyek mögött, hogy Lafargue szavával éljek, a bizonyosság oly alaposan eltünik. Elöször is egy rendellenességre szeretném fölhívni figyelmüket: mint nagyjelentöségü fölfedezésre utalnak a pluralizmus születésére és arra, hogy a civilizáció idejétmúlt, ósdi eszméje helyébe a kultúra pluralista fölfogása lépett. A civilizáció egyvonalú fogalmát következésképpen a különálló kultúrköröké váltotta föl: a kínai, a muzulmán, az amerikai kultúráé. Természetük az élö organizmusokra emlékeztet: egy szép napon föltünnek, kifejlödnek és elpusztulnak. Vonzó elmélet és jól megfelel annak az elképzelésnek, melyet kevésbbé tájékozott emberek a kultúráról maguknak kialakítanak. Igazság szerint azonban ócska, zátonyra futott alkotmány, Oswald Spenglernek hívták azt, aki készítette: a náci geopolitika elöfutára volt. Az a mulatságos, hogy rendszerét „a Nyugat alkonya" elméletének alátámasztására alkotta, André Malraux pedig napjainkban újra fölfedezi, hogy fölröppenthesse a nyugati ember felsöbbrendüségének kísérleti léggömbjét. Tisztában van azzal, amit csinál: „Tudjuk, hogy Németországban született (t. i. ez az elmélet)." Mégsem tünik föl elötte kétes színben. Ma Franciaországban, de másutt is, akadnak emberek, akik szellemi divatnak találják, ha ellenségeiknél kereshetik a nemzetközi gondolat forrását. Nemrég egy francia költö ezt a címet adta verseskötetének: *Nur ein Dichter*, ami szerintem annyit jelent, hogy könyvében csupán költöt kell keresnünk, de ezt neki 1946-ban németül

kellett megmagyaráznia. Hasonló az eset, mikor Malraux Spenglerből merít. De az embert emlegettük, a szó új alkalmazását. Erről fogok beszélni. Malraux azt mondja:

„És itt az Egyháznak nincs semmi szerepe, mert ezen a téren csak a szenteknek van jelentőségük. A hadseregnek nincs semmi fontossága, mert csak a hősök fontosak. Egyetemisták, mélységesen mindegy, hogy kommunisták, antikommunisták, liberálisok vagy bármik vagytok, mivel az az egyetlen, igazi tudnivalótok, hogy a problémákat félretéve, miképpen teremthetjük újjá az embert".

Hölgyeim és Uraim, ritkán vitték ilyen messzire a tolvajnyelv arcátlanságát a valóság rovására. Mellékesen föl fogják ismerni, hogy aki az Egyházzal szemben a szenteket, a hadsereggel szemben a hősöket részesíti előnyben, az szükségképpen Trockij és Hitler elméletének, a vezető kisebbség elméletének apostola. Ne lepődjenek meg tehát, ha a francia egyetemistáknak azt mondja, nincs semmi jelentősége, hogy kommunisták, antikommunisták, liberálisok vagy bármik, tehát fasiszták. Ez a javaslat, mely minden politikát túlhaladott elméletnek tekint, már elég sokszor szerepelt Vichy hírverésében ahhoz, hogy 1946-ban ne némi megdöbbenéssel lássuk föléledését. Az elméleteket félretéve — a másik kitétel, amelynél megtorpanunk s amely ugyancsak a tolvajnyelv kifejezése —, arról van szó, arra vezetnek rá bennünket, hogy miképpen teremthetjük újjá az embert.

Ezt az egyetlen kérdést vetik föl előttünk. A többi locsogás, másodrendű szempont, a többi: Né-

metország nácítlanítása, Franciaország újjáépítése, a nemzetek békéje, minden eltörpül az igazi probléma előtt — hogyan teremtsük újjá az embert? Mindegy, hogy kik vagyunk, kommunisták, antikommunisták, liberálisok vagy fasiszták. A tolvajnyelvben az ember nem paraszt, nem bankár, nem katona. Sem egyik, sem másik társadalomhoz nem tartozik. Nincs osztálya, tehát politikai pártja sincs. Márványszobor, mely dacol öltözékének hiányosságával, örök időkre készült és szembeszáll a közönséges, veszendő anyagból gyúrt tömeggel. A tolvajnyelv „ember" szava egyben a tömeg ellentéte. Ám hallgassuk meg a tolvajnyelv prófétáját:

„A föltámadás napján, mondja az Ó-testamentum, Isten újra megteremti egyrészt az emberek sokaságát, másrészt a romok mélyéről kiemeli a faragott szobrokat. A középkor valóban keresztény arcát, a testet öltött Krisztust valóban nem azon a húsból és vérből való népen fogjuk megtalálni, amelyik a bárkában fohászkodott, hanem a szobrok népén..."

Malraux jobban rögzítette a problémát, mintsem gondolná. Amikor szembeállítja a húsból-vérből való népet a szobrokkal, vitathatatlanul két tábort állít föl. Az egyik az övé, ahol a szobrok vannak, a másik az embereké. De ez a szembeállítás nem történhet meg a nélkül, hogy ellent ne mondjunk neki, a húsból-vérből való emberek szembeállítása azzal a köemberrel, mely a tolvajnyelv embere.

Hogyan teremtsük újjá az embert? Vagy meg is halt az ember? Ezek nem igazi problémák, ez

mind kitérés a valóság elöl, a kérdések elöl, melyek 1946-ban a húsból-vérből való emberek előtt fölvetődnek. Le a metafizikai koholmányokkal! Abban az iszonyú küzdelemben, amelyben a szabadság, a méltóság, az emberi élet állt szemben a fasiszta fenevadakkal, igen, a mélység szélén egy pillanatra szorongva kérdezhettük magunkban: elpusztul-e az ember? De ugyanakkor nem néhány ember, nem egy maroknyi problémaidomító, hanem százezrekre menő hösök kiontott vérükkel adták meg a feleletet. Ha nem lett volna tömeghösiesség, ha az a szovjet nép, amely gondolkodását nem a német Spenglertől kölcsönzi, nem adta volna meg a feleletet arra, hogy von Klaus tábornok hadserege benyomult Sztálingrád külvárosaiba, André Malrauxnak sem lett volna alkalma föltenni a kérdést a Sorbonne nagy előadótermében, vajjon elpusztul-e az ember, vagy sem, ha még nem halott...

Úgylátszik, vannak még emberek, akik nem győződtek meg arról, hogy a nemzetközi kapcsolatok természetét mélységesen megváltoztatták olyan tények, mint amilyet az imént említettem. Közéjük tartozik Churchill is, kinek furcsa téveszméjéről, ugyancsak a cselekvő kisebbség elméletének támogatására, Malraux ad számot:

„Soha, mondja ez az államférfi, Thermopyle óta sohasem mentette meg olyan kevés ember a világ szabadságát, mint a »londoni csata« idején".

A cselekvő kisebbség szerencsétlenségére Churchill ebben az időben nem tudta, hogy az egész megszállt Európában megmentette a szabadságot egy szétszórtan működő, hatalmas, had-

sereg, mely vállvetve küzdött a szabadság védelmében London védőivel, akiké minden hálánk, de akik nélkül is tovább küzdött volna, ha valami kétségbeejtő szerencsétlenség folytán a londoni csata hősei elbuktak volna. De London vagy Sztálingrád kapuinál éppúgy, mint Fresnes celláiban vagy a sziléziai kivégző-táborokban megszületett az emberek joga az egyetértésre és az egyesülésre, nem valami elvont lény, előttünk emelt szobor annak a szorongató tömegnek elhárítására, amely megzavarja egyesek álmát. Az emberek végveszélyéből nem szerezhet jogot az első jöttment, legyen a legfinomabb tollú író, hogy ennek a bábúnak játékszínt biztosítson és ezt a fajta embert szembeállítsa a többi emberekkel. Még pontosabban azt akarom mondani, ha az elvont emberről szóló fecsegés önmagában véve is veszélyes, bűnné válik, amikor az embert, azt, ami az ember, földrajzilag elhatárolt emberiség osztályrészeként, atlanti, nyugati, európai ember vagy más tetszésszerinti néven fogja föl. Még annyit fűzök hozzá: mikor az UNESCO kongresszusán, ahol különböző szónokok fejezték ki sajnálatukat a Szovjetunió távolmaradása miatt, s még a kongresszus megnyitása előtt hasonló törekvés mutatkozik, hogy az ember fogalmát bizonyos hatalmak befolyási övezete számára kisajátítsák, ez a jelenség nézetem szerint nem alkalmas annak a nemzetnek az UNESCO-ban oly hőn óhajtott közreműködése előkészítésére, amely nemzet a legtöbb áldozatot hozta a fasizmus megsemmisítéséért s amelynek seregei vették be Berlint.

Igen, az emberek a szörnyű küzdelemben megszerezték a jogot arra, hogy megismerjék egymást és egyesüljenek, és én azt szeretném hinni, az UNESCO nagyszerű lehetőséget fog nyújtani erre. Mégis a napokban elmondták nekem, hogy egy kiküldött a következő szavakat intézte a kongresszus egyik szervezőjéhez: „Mit gondol Ön, az UNESCO híd lesz Oroszország és közöttünk, vagy fegyverünk lesz Oroszország ellen?" Ilyen gondolat kialakulása egy értelemtől sugárzó koponyában — ahogy a Figaro nevezi — nemde elegendő ahhoz, hogy gondolkodóba essünk, milyen rendszabályokhoz nyúljunk, nehogy az UNESCO, történjék ez bármilyen ürüggyel, fegyver legyen egyik vagy másik nemzet ellen. Ezért szeretnék az emberrel kapcsolatban egy másik, korunkban oly divatos metafizikai koholmánnyal foglalkozni, amelytől félnünk kell, nehogy könnyebben legyen fegyver bizonyos nemzetek ellen, mint híd a nemzetek között. Európáról beszélek. Nem iskolai térképeink jámbor Európájáról, mely kényelmes pedagógiai fogalom a földrajz tanítására, hanem az Európa-problémáról, a kifinomult agyak Európájáról, a nemzetközi tolvajnyelv értelmében vett Európáról.

Szinte tegnap történt, amikor a dolgok olyan egyértelműek voltak, mint azok a zöldruhás emberek, akik ezt velünk közölték, hogy ránkzúdították Európa fogalmát. Európa nevében mozgósítottak mind Anglia, mind Oroszország ellen. Irodalmárok voltak a jó európaiak: Drieu la Rochelle, Robert Brasillach és az a sok értelemtől sugárzó

koponya, melyet oly sok gond töltött el. Európa határai pontosan a Wehrmacht előnyomulása és visszavonulása szerint változtak. Az egyik évben Európát Eurafrikának nevezték és a geopolitikusok a hosszúsági fokokat figyelve hajoltak a világatlasz fölé. Miután az amerikai hadsereg rendet teremtett, a geopolitikusok széles mosollyal arról ábrándoztak, hogy Európát a Kaukázuson túlra terjesztik. A nyugati és keleti szövetséges haderők, valamint szárazföldünkön a fasizmusnak ellenálló valamennyi mozgalom egyesülése úgy látszott végleg pontot tesz az európai álmodozásokra. Nos, Hölgyeim és Uraim, nem így történt.

Alig egy évvel Berlin bevétele után, amikor a náci vezéreket még nem is akasztották föl, Genfben az európai szellem közös meghatározása céljából lezajlott az első értelmiségi kongresszus, melyen több ország, köztük Franciaország, nem is tudnám megmondani ki által kijelölt, felelős férfiai vettek részt. A megbeszélésen kétségkívül nem minden folyt le ugyanabban a mederben és ugyanabban az irányban. A jelen pillanatig csupán elégtelen kivonatok birtokában ítélhetünk a megbeszélés egészéről. Egy tény azonban már bizonyos: egy német, a filozófus Jaspers részvétele abban a munkában, amelyben egyetlen orosz sem dolgozott, Európa meghatározásában. Jaspers professzor úr három kérdést vetett föl. Micsoda Európa? Mi Európa helyzete az átalakult világban? Mi lehet a célunk, ha egy európai lelkiismeretet föltételezve cselekszünk? Az ő saját, különleges tolvajnyelvén, a jaspersi exisztencializmusén

felelt meg, mely nem kelt bennem olyan természetű félelmet, hogy ez lesz az általánosan elfogadott nemzetközi beszédmód. Beszédétől nem lettem okosabb, mivel nincs filozófiai gondolkodásmódom és nem vagyok képes fölfogni, mit jelent a szabadság kétféle európai szemlélete, t. i. a poláris élet és a szélsőséges élet. Annyi baj, ha ezzel rossz véleményt keltek magamról. De amit mégis kitűnően megértek, az annyi, hogy Jaspers professzor 1946-ban Európa helyzetét az átalakult világban a következőképpen látja:

„A tömegekre frázisok hatnak és a zsarnokoknak szolgáltatják ki magukat. Ez a vég vagy az újjászületés? Bennünket aggodalom tölt el.“

Nem tudom, miféle zsarnokokra gondol, annyit azonban jól látok, hogy Jaspers professzor úr sincs megelégedve a tömegekkel. De nézzük, mit javasol:

„A lélek mélyéből kiinduló mozgalmat kell szerveznünk és újra meg kell találnunk néhány tényezőt, melyek a Biblia óta nem változtak: az egyedüli Istent, a Teremtő fensőbbrendűségét, az isteni parancsokat, a szenvedés értelmét és méltóságát, a fogékonyságot a megoldhatatlan kérdésekhez, az ellentétekhez, melyek a Bibliában az ellentmondásig fokozódnak“.

Ezt pompásan megmondja és nem is tudnék mit felelni rá. Beszéde során Jaspers professzor elismerte, hogy Európa főbűnöket követett el, de nem határozta meg, hogy melyeket. Emlékeztetem Önöket arra, hogy Jaspers német és ma 1946-ban

vagyunk. Csupán arra alkalmas eszköznek értelmezhetem az ő Európáról alkotott fölfogását, hogy egész Európára hárítsa nemzetének bűneit, amiről beszédében egyetlen szó említést sem tett. Úgylátszik,. a genfi megbeszélések többi résztvevői nem hívták föl rá a figyelmét, legalábbis a birtokunkban levő adatok nem tanuskodnak róla. Bizonyos, hogy a Genfben jelenlévő franciák közül egy sem tette azt, ami elemi kötelessége lett volna a jeles német exisztencialista beszéde után: fölállani és kimenni. Igaz, nagyon is valószínű, hogy számos, a hamvasztókemencébe került vagy golyó általi halált halt európai főbűnt követett el, nem gondolva a lélek mélyéből kiinduló mozgalom szervezésére, az ellentétek iránti fogékonyság megtalálására, amely a Bibliában az ellentmondásig fokozódik.

A megbeszélések során egy svájci útlevéllel rendelkező író, kinek írásai a Vichy-uralom idején is változatlanul megjelentek, az európainál európaibb kérdések kellős közepén módot talált arra, hogy Európa jelenlegi betegségeit számbavéve, három ilyen betegséget vegyen egy kalap alá: az európai ellenállást, az antiszemitizmust és a nemzeti érzést. Nem emlékszem, hogy kipellengérezte volna az antiszemitizmust Hitler életében — amit esetleg megtett — és céltalannak látom, hogy kórtani vázlatát nyomon kövessem. Mindamellett, amikor a nemzeti érzésről a következő példát adja:

„Egy ország nem képes fölruházni deportáltjait, de módot talál egyenruhák gyártására és a haj-

tókák színéről vitatkozik, miközben az atombomba Bikininél a tenger színét is megváltoztatja . . ."

akkor azt mondom magamban, ime, az európai betegség, a nemzeti érzés, nincs meg a franciákban, hiszen a Genfben jelenlevő franciák ezt nem értették magukra, nem sértődtek meg és nyugodtan hallgatták de Rougemont úr agyrémeit a Szovjetunióról és Amerikáról, ahol a *boldog öntudatlanság* a cél, míg az európaiak *mindenáron az öntudatra* törekednek. Miután mesterkezével fölvázolta Európa vonásait, Denis de Rougemont kijelentette:

„Azt állítottam és nem ismételhetem elégszer, hogy a nemzeti érzésben európai betegséget kell látnunk: magát anti-Európát".

Ez viszont némi figyelmet érdemel.

Anti-Európa tehát, mely de Rougemont úr tolvajnyelvén egyszersmind Európa betegsége, nem a nácizmus, a fasizmus, hanem a nemzeti érzés, — romantikus betegség, ahogy ő nevezi. Mondjuk meg, nem ő az egyetlen, aki így gondolkozik. A genfi tárgyalásokon olyan fogalom, mint Európa, úgylátszik szemben áll azoknak a nemzeteknek a nemzeti érzésével, melyek Európát alkotják. Jóllehet a látszat szerint a nemzeti szocializmust sujtja a vád, ámde Rougemont úrnak Bikiniről és a deportáltak ruháiról ejtett mondata bizonyítja, hogy inkább a francia nemzeti érzést találták vétkesnek, mint a hitlerizmust, melyet általában elhallgattak.

Tévedek, ha azt állítom, hogy elhallgatták. A francia Georges Bernanos beszédet intézett a demo-

krácia ellen, amelyért annyi francia adta életét. Hiába van beszédének németellenes éle, elég szabályosan hasonlít Hitler szónoklataira. Bernanos Németország bűneit hozta fel, de mentséggel is szolgált:

„Nem tagadom — így kiált föl —, hogy a Németországot csontig sorvasztó baj, mely eredeti arculatát sem hagyta épen, lényegét tekintve belőle sarjadt. Ha a felé a nézet felé hajlunk is, hogy Poroszországtól örökölte, elég, ha ismerjük a borusszok vad és kegyetlen történetét. A borusszok szlávok voltak és nem németek".

Így minden magyarázatot nyer: a hamvasztókemencék, az élő embereken végzett kísérletek, Oradour és Lidice, az orosz foglyok kínszenvedései stb. Szláv bünök, Hölgyeim és Uraim! szláv bünök! Európa betegsége a szlávok: halál a csehekre, a jugoszlávokra, a bulgárokra, a lengyelekre, az oroszokra, akik népeikkel felelősek a német bünökért! *fajilag* felelősek a német bünökért!

Hölgyeim és Uraim, azt kérdezem Önöktől, kivel van dolgunk? Kultúremberekkel, értelmiségiekkel vagy elmebetegekkel? Láthatjuk, mire jó a fecsegés Európáról, mely csodálatosan egészíti ki a fecsegést az emberről, és azt az európai misztikumot szállítja a nyugati tömb filozófiájának margójára, melyet hivő lélekkel magáévá tesz minden önkéntes fasiszta légió vagy más fegyveres SS.

Kétségtelen, hogy nem mindenki fejezte ki magát ilyen durván Genfben, nem mindenki beszélt ilyen bántó egyértelműséggel. És a műtét, mely abból állt, hogy a bünösséget Európában a nemzeti

szocializmus válláról a nemzeti érzésre hárítsák, nem egyenletesen, nem átmenet nélkül történt. Jellembeli és módszerbeli különbség van az emberek között. De úgy veszem észre, egy-két kivételtől eltekintve a hozzászólók egyetértettek nagyjából a leglényegesebb pontban, abban, hogy többre becsülték Európát nemzeteinél, alkotóelemeinél, amelyek közé csak a nekik tetszőket számították s ezek nem teszik ki az iskolában tanult, Európát összegező, elismert nemzetek számát. A nemzeti érzéstől való irtózás olyan nagy hatású, hogy barátom, Jean Guéhenno, aki egyébként, akárcsak én, Michelet csodálója, ugyanabban a mondatban egy kalap alá veszi Barrès-t és Maurras-t. Nekünk viszont az az óhajunk, hogy egyetlen francia író, még a kifejezetten antinacionalista se hasonlítsa egyik nagy halott írónkat, aki lehetett politikai ellenfél, de sohasem árulta el Franciaországot, egy szabadalmazott hazaárulóval, aki előttem érthetetlen okokból kerülte el az akasztófát.

Különös helyzetben vagyok. Azt a látszatot keltem, hogy én védelmezem a nacionalistákat. Igazság szerint egész más jár a fejemben: én a nemzeti szempontokat védem azokkal szemben, akik Európa nevében vagy más néven olyan furcsa nemzetközi fölépítményt akarnak ácsolni, melynek nincs nemzeti alépítménye. Nemrég azt hallottam, arról van szó, hogy a nemzetköziség gondolatát kiépítsük a nemzetek rovására, a nemzeti szempontok elejtése árán s minthogy francia volt, aki beszélt, azt kívánta, hogy — *mint mindig* — most is Franciaország járjon elöl jó példával. Hát nem, sem a nyugati ember,

sem Európa, sem más metafizikai koholmány nem kényszeríthet, hogy lemondjak arról az eleven valóságról, melynek neve Franciaország. Szilárd véleményem, hogy semmiféle nemzetközi együttmüködés nem lehetséges a nemzetek létének tiszteletbentartása nélkül. Sajnálatos, hogy ilyen elemi igazságokra kell emlékeztetnem, bár kétségkívül hatásosabb volna, ha a Jaspers és Malraux kedvelőit megrészegítő nyelven beszélnék. E pillanatban azonban, élve a szólásszabadsággal, tökéletesen előre megfontolt szándékkal zárkózom el az említett urak homályos szótárától, és mély tisztelettel hívom föl az UNESCO szervezőinek figyelmét vállalkozásuk alapelveire. Ha valóban azt akarják, hogy a kultúra, a szociológia, a nevelés ne fegyver legyen egyik vagy másik nemzet ellen, hanem minden nemzetet összekötő híd, akkor kétségtelenül vonakodniok kell a nemzetközi tolvajnyelv mindenünnen kínálkozó használatától, mely a vitákban vészesen meghonosodik. Kiki próbálja meg tisztességesen újra gondolni, nem valami ellenőrizhetetlen volapük nyelven, hanem a saját, becsületes anyanyelvén azoknak a megállapodásoknak és kultúrcseréknek a kifejezéseit, melyek létrehozása az ő feladatuk.

Az az igazság, hogy valamely ország kultúrája egy és oszthatatlan, nincs elitkultúra és tömegkultúra, születését és kialakulását tekintve pedig nemzeti jellegű, mert a nemzet az együttes, amelyben elit és tömeg szorosan egybeolvad, mert a nemzet az a televény, amely belőlünk táplálkozik s amelyből a kultúra, mély gyökerein át, erőt és életet nyer. És az az igazság, hogy a nagy

emberi kultúra, minden nemzeti kultúra összessége, nem az egyes kultúrák megcsonkításából, hanem együttműködésükből, összhangjukból születik. Az az igazság, hogy a nagy emberi kultúra valamelyik forrásától megfosztva semmit sem ér. Az az igazság, hogy nem hagyhatjuk ki Amerikát vagy Franciaországot, se Angliát vagy Oroszországot az UNESCO-ból a nélkül, hogy az előbb vagy utóbb hadigépezet ne lenne a távolmaradó vagy távolmaradók ellen. Az az igazság, hogy a nagy emberi kultúra sem Franciaország, Csehszlovákia, Brazilia vagy más nemzet kihagyásával, hanem mindannak a hozzáadásával alakul ki, amit egy nemzet hozzáadhat az összes többi nemzetek hozadékából álló kultúrához. Az az igazság, hogy csak az időt fecséreljük, ha azon tanakodunk, létezik-e az ember vagy sem, és hogy Európa az Uralnál vagy az Oderánál kezdődik-e. Az az igazság, hogy nem a nemzetek az ember ellenségei, hanem a fasizmus. Az az igazság, hogy a fasizmus törekedett a nemzet fogalmának szétrombolására azzal, hogy vele szembeállította a faj fogalmát. Az az igazság, hogy a nyugati ember vagy a derék európai eszméjével szembe kell állítani a nemzetek tiszteletét és az egész emberiség szeretetét, tekintet nélkül arra, hogy kinek milyen színű a bőre, milyen alakú az orra, melyik kontinensen vagy szigeten lakik és milyen ott a hó vagy a nap, amely süti. Az az igazság, hogy itt mint francia beszélek, s mint francia, tagja vagyok egy nagy közösségnek, melyet hajdan Császárságnak neveztek és Francia Uniónak kereszteltek újra. Én nem

kevésbbé tudnám elviselni, hogy elválasszák az Úniót többi tagjaitól Nyugat vagy Európa ürügyén, mint hogy elválasszák azoktól a nagy országoktól, melyek vérüket adták a Franciaországgal közös ügyért. És nem számíthat egy anyaországi vagy martiniquei franciának, hogy Kirgiziában vagy Texasban született valaki, aki vérét ontotta a fasizmus megsemmisítéséért. Annyi áldozat, annyi kínszenvedés és annyi hősiesség árán nem Európa született meg tragédiánkból, hanem az egész emberiség, a nemzetek együttese.

Hölgyeim és Uraim, nem a meddő kritikusi szellem ösztökél engem, hanem az a vágy, hogy tapasztaljam a nemzetek összhangját. Ezért becsülöm olyan sokra Julien Huxley professzor magasröptű és igaz szavait, melyeket a párisi általános tanácskozás nyitányaként mondott. Julien Huxley professzor nagy tudós, mindenki tiszteli s az értelmiség szerte a világon azt a nézetet vallja, hogy vezetésével jó kezekbe került az UNESCO. Lehetetlen meg nem ragadnom az alkalmat, hogy nyilvánosan ki ne jelentsem: a francia értelmiség túlnyomó többsége visszautasítja azt a nemzetközi ármánykodást, mely eltávolítására tör.

Az UNESCO-ról tartott megnyitó előadásában Julien Huxley, célját és programját kifejtve, fölállította az UNESCO filozófiájának elvét, és hangsúlyozta, mennyire szükséges, hogy az UNESCO-nak filozófiája legyen. Miután a filozófia alapvetésénél mellőzte a vallásokat, Huxley megvizsgálta és ugyancsak elvetette az egyes filozófiákat, melyek nem egyesíthetik minden nemzet

képviselőit és magukat a nemzeteket, de ugyanakkor egy kalap alá vette a marxizmust és az exisztencializmust. Nem akarok azonban belékötni. Jól látom, hogy amikor az egész világot átfogó humanizmust javasol, együttműködési lehetőséget keres, hogyne helyeselnék hát neki? Mégis, amikor azt mondja:

„Mindamellett ez a humanizmus nem lehet materialista, hanem föl kell ölelnie a létnek mind szellemi és értelmi, mind materiális szempontjait. Valóban monista filozófia alapján kell erre törekednie, ha a szempontok teljes egységét kutatja...“

akkor teljes tisztelettel fölhívom a figyelmét arra, hogy hozzájárul a nyelvi zűrzavarhoz. Honnan veszi ugyanis, hogy a materializmus, hogy *minden* materializmus képtelen a lét szellemi és értelmi szempontjainak felölelésére? A materializmusnak azzal a vulgáris fölfogásával állunk itt szemben, amellyel egy színésznő visszautasítja a jótékonysági est tiszteletdíját, szívére szorított kézzel mondva: Nem vagyok olyan materialista, mint amilyennek gondolnak.

Ki kell jelentenünk, ha teljes egészében elítélik a materializmust, szükségképpen az idealizmust fogadják el. S ez nemcsak egyik vagy másik országban, hanem a világ valamennyi országában egy osztály, a burzsoázia ideológiájáért való síkraszállással egyértelmű, szemben egy másik osztály, a proletariátus ideológiájával. Következésképpen az UNESCO egész intézményét gyanússá teszi a *tömegek* szemében, hogy én is a nekem sugallt kifejezést használjam. Nem fogok itt sem Oroszország-

gal, sem Mexikóval, sem Kínával foglalkozni. Franciaországban több millió férfi és asszony van — erről minden ujságban olvashattunk —, akik hitet tesznek a materializmus szószólói mellett és maguk is materialisták. Vigyázzanak, hogy érvelésükkel ne távolítsák el öket az Önök vállalkozásától, a mi vállalkozásunktól. Ha szükséges, hogy az UNESCO-nak a szó közhasználatú értelmében vett filozófiája, azaz világnézete legyen s ennek monistának kell lennie, kétségtelen, hogy vagy csak idealista vagy csak materialista lehet. Bármi legyen az én világnézetem, nem kívánom Önökkel elfogadtatni, pusztán egy bizonyos monizmus veszélyére mutatok rá.

Mikor Huxley mégis meghatározza az UNESCO kialakítandó filozófiáját, azt mondva róla, hogy:

„egyetemes tudományos humanizmus, mely az emberi élet különböző szempontjait figyelembe veszi s a fejlődés gondolata irányítja",

akkor nem látok semmi okot arra, hogy szembeforduljak olyan megállapítással, amely egyesíteni szándékozik a nemzeteket. Mindamellett azt szeretném hangsúlyozni, hogy ilyen humanizmus az én véleményem szerint összeegyeztethető a materializmussal, de hogy senkit se zaklassak tovább, nem fejtegetem gondolatomat, mely csupán a következő: egyedül a tudományos materializmus felel meg a fenti meghatározásnak.

Egyértelműen világos, hogy ez a szöveg nem tükrözi a világ rendszeres szemléletét, a szokásos értelemben vett filozófiát, hanem csupán valóban mindenki számára elfogadható középút a létező

filozófiák között. Egy föltételünk van mégis, de ez mellőzhetetlen: ne kívánják tőlünk, hogy válasszunk idealizmus és materializmus között. Ezzel a föltétellel elfogadjuk az emberi élet különböző szempontjait egyesítő, egyetemes tudományos humanizmust, melyet a fejlődés gondolata irányít. Ebben legalább a maradi filozófiákkal, valamint következményeikkel, az obskurantizmussal, a fajelmélettel, a fasizmussal összeegyeztethetetlen álláspontot látok. Az UNESCO elnöke által így meghatározott álláspont alapján kell a továbbiak során még egyszer elítélnünk a tudomány ellen irányuló minden támadást, amely ebben a teremben André Malraux szájából elhangzott s amely minden fajta ember közhelyévé válik, akik ékesszólásukat Clément Vautel módján az atombomba-félelemre és mintegy idegháborús hírverésként a bikini tapasztalatokra építik.

Különösen a tudomány rágalmazóinak, demagóg vádlóinak, mindazoknak, akik a tudomány területét korlátozni akarják, válaszolok, amikor örömmel üdvözlök az UNESCO élén olyan tudóst, mint Julien Huxley. És hozzá fordulok, a tudomány emberéhez, mert ő tudja, hogy nem a tudósok kezében válik romboló hatalommá a tudomány, hanem azokéban, akik a tudományos fölfedezéseket elferdítik, akár a nácik a szavakat, és gyilkolásra, ködösítésre használják föl azt, ami a legjobb az emberben: a világosság sóvárgását.

Csak azt mondhatom neki, hogy az UNESCO is olyan intézmény, mely szolgálhatja az életet vagy a halált, az egyesülést vagy a széthúzást, a

békét vagy a háborút. Semmiképpen sem szabad elfajulnia, mindenképpen a békét kell szolgálnia.

Mindaz, amit a tartós békéért elkövetünk, a veszély órájában szükségképpen a nemzetek nagy egyetértésére épül. Mindaz, amit azoknak a népeknek tartós egyetértéséért elkövetünk, akik együtt verték le az ember, Európa, a tömegek, az elit igazi ellenségét s amelynek neve ma sem változott, a fasizmust... mindaz, amit a tartós békéért elkövetünk, szükségképpen megfelel a nekünk javasolt egyetemes, tudományos humanizmusnak. Pontosan abban a mértékben szolgál majd az UNESCO a tartós béke és az emberek egyetértésének eszközéül, amelyben alapelve megvalósul s amennyiben alapelve nem enged meg az eredeti meghatározásnak ellentmondó cselekedeteket. Az UNESCO-nak adandó támogatást, melyet szívem mélyéből javallok, pontosan ez határozza meg.

Hölgyeim és Uraim, tegnapelőtt újra meghallgattam az *Old Vic* csodálatos színészeit, akik *Lear király*-t játszották, és magamban azt kellett gondolnom: íme, ez az, ami az embereket egyesíti! Mikor juthatunk közelebb angliai barátainkhoz, mint ha Shakespeare-t hallgatjuk és Lawrence Olivier-t követjük az emberi nagyság csúcsára, ahová azért érkezhetett el, mert éppen ez a legangolabb dráma, a legangolabb művészet, a leghagyományosabb angol látványosság. Eltávolította-e ez egyikünket a másiktól? Nem, ellenkezőleg, az *Old Vic*-et és a *Lear király*-t alapvetően angol jellege teszi azzá, ami Racine *Pheadra*-ja, Musszorgszkij *Borisz Godunov*-a és Charlie Chaplin *Aranyláz*-a. A *Lear király* rette-

netes korát, a feledésbe merült kegyetlenség tetteit ma is rettegve éltük át abban, ami nemrég zajlott le világszerte s amelynek visszatértétől most is félünk. És hogyne emlékeznénk tanulságként arra a négy ragyogó sorra, amellyel Shakespeare befejezi nagy leckéjét:

„Nehéz idő sujt: itt engedni kell,
És mondanunk, mi fáj, nem, ami illik
A legkorosb legtöbbet szenvedett.
Ifjabbak, akik itt vagyunk, nem érünk
*Ily dolgot, s nem jut ily sokáig élnünk.“**

„Ifjabbak, akik itt vagyunk“ — mondja Shakespeare, Jacques Decour pedig így szól: *A francia ifjúságról beszélek, benne van minden reményem.*

Engedjék meg, hogy befejezésül egy szólamba fogjam a két távoli hangot és minden kegyetlenség és bün, minden piszkos cselszövés és gyanús fecsegés ellenére kifejezzem azt a hitemet, hogy a fiatalok nem fogják megérni, amit mi megértünk, hogy kifejezzem az ifjúságba, az emberi haladásba, a jövőbe, az életbe vetett hitemet.

---

* Shakespeare: Lear király, ford.: Vörösmarty Mihály. Shakespeare Összes drámái. II. kötet, 735. old.

A KULTÚRA ÉS TERJESZTÉSE*

Nem beszélhetünk a kultúra terjesztéséről, ha nem határozzuk meg pontosan a használt kifejezéseket. A nyelvi szabatosság, a kellő értelemben alkalmazott szavak s mindenféle szóferdítés kiküszöbölése erről a területről: mind mellőzhetetlenek ennél a vállalkozásnál. Ha a „kultúra" szót kiejtjük, egyet kell értenünk rajta. A kultúra nem minden föltétel nélkül áll össze az emberek cselekedeteiből. Olyan szavakat, mint amilyen a „kultúra", gyakran nagyon furcsán értelmeznek. Mondjuk meg nyomban, amikor kultúráról beszélünk, nem tartjuk szerves és szükséges részének pl. a kártyavetést vagy a sugárérzékenységet. Ha ez látszólag magától értetődik is, kitesszük magunkat annak, hogy néhány divatos elmélet miatt különböző táborokra fogunk oszlani. Ahhoz, hogy ezeket az elméleteket a kultúra szerves részének tekintsük, olyan felfogást kellene elfogadnunk, mely szándékunkkal ellenkező irányba vezetne. Nemcsak a nácik zsebéből csalta ki a revolvert a

---

* Elhangzott 1947 április havában, Párizsban, a *Gondolat Házá*-ban az UNI országos ülésén.

„kultúra" szó, ha kiejtették előttük, hanem ürügyül szolgált néhány filozófusnak filozófiája kifejtésére, akik egyáltalán nem filozófikus természetű mesterkedéseiket is elrejtették a háttérben. Hogy csak a spenglerizmusra hivatkozzam, benne a kultúrának vagy inkább a kultúráknak olyan különös fölfogása bontakozott ki, amely szerint a kultúrák, élőlényekhez hasonlóan, megszületnek egy szép napon valamely nép körében, kivirágzanak, elérik a tetőpontjukat, majd elhervadnak, helyet adva egy másik, független hajtásnak, másutt kihajtó, új kultúrának. Így a történelem többé nem az emberek, hanem a kultúrák története. Ez a szemlélet, melyet Hitler előfutárainak egy része is osztott, egyeseket még ma is a fasizmus karjaiba terel. Nem irányíthatjuk a kultúrának ily jellegű, ilyen elvont természetű felfogása szerint az U. N. I. munkáját. Nem, nem az emberekkel szemben álló kultúráról, hanem csak a nagy horderejű szó hagyományos és francia értelmében vett kultúráról akarunk hallani s ennek pedig nem az az értelme, amelyben Malraux úr használta az imént.

A kultúrát a bennünk rejlő ösztönös értelmezésnél pontosabban határozzuk meg, ha azt mondjuk, a kultúrával azon az úton találkozunk, amelyen az emberek a fejlődésért és a boldogságért vívott harcukban haladnak. A kultúra álmok, munkák, emlékek, fölfedezések kincsestára, olyan kincsestár, melyet fölhasználhatunk arra, hogy előbbre vigyük a szellemi életet, előbbre vigyük az embereket a haladás és a boldogság útján. Ennek a kultúrának kettős természete van: egyszerre

egyetemes és nemzeti. A kultúra egyetemes jellege megmutatkozik a kincsestár egyes részeiben, így a matematika területén, mely egy nemzetnek sem magántulajdona, noha kezdetben egyes népek a matematikai képleteknek mintegy választott nemzete voltak. A kultúrának ezt a nemzetközi, humánus felfogását általában elfogadják és számos ember csak ebben az értelemben beszél kultúráról. Mindamellett közömbösnek tartják-e Önök, hogy a csúcsív, a taliga, az atomfizika elgondolásai francia koponyákban születtek meg? Kétségkívül mi többi franciák, akik megőriztük a katolikus tulajdonságot: az egyetemesség iránti fogékonyságot abból a korból, midőn országunk büszkén viselte „az Egyház idősebb lánya" nevet, amikor mi ilyen természetű megjegyzéseket teszünk, ezt kétségkívül csak bizonyos fönntartásokkal és semmiképpen sem terjeszkedési szándékkal teszszük. Elvégre nem élünk elvont világban. Vannak körülöttünk más nemzetek is és nem véletlenül kezdtem azzal, hogy a csúcsív gondolata francia koponyában született meg. Önök tudják, hogy az ú. n. gótikus művészetet, hála éppen ennek a kifejezésnek, legalább egy évszázadon át kisajátították rajnántúli szomszédaink.

Önök tudják, éppen az a szándék, hogy a kultúra területét érintő valamennyi kérdés szószólói legyenek, mely a német tudósok és irodalmárok jellemző vonása volt, végtelenül gyümölcsöző eszköznek bizonyult a leigázásra különböző cézárizmusok és fasizmusok kezében, melyek Németországban egymás után uralkodtak. Ha ma Franciaország nevé-

ben visszakövetelyük azt, ami pusztán történelmi tulajdona, ez részünkről nem az imperialista szellem jelentkezése, hanem a tények egyszerű fölismerése.

A kultúrának két pólusa van: eredetében nemzeti, de nemzetköziségre törekszik. Egyik pólusán ott a matematika, másikon a folklore. A kultúra terjesztéséről beszélve, nagyon gyakran egy irányú terjesztést értenek alatta. A kultúra, mint a folyamok, forrásaitól ered és megváltozottan tér vissza hozzájuk, ugyanúgy, mint a hegyekből fakadó víz vonul a tengerek felé s aztán elpárologva a napon, eső formájában hull vissza ugyanarra a hegyre, ahonnan eredt. Az esővíz, az egész emberiséggel közös égből íz nélkül, mintegy elvont formában hull vissza a talaj valamely részére, ahol újra átváltozva, ízét és tartalmát megkapja. Ha a kultúra terjesztéséről van szó, sohasem szabad elfeledni ezt a kétirányú körforgást. Mivel most szavaim Párisban, a Gondolat Házá-ban hangzanak el, nem kell-e emlékeznünk arra, hogy hasonló házakat alapítottak a fölszabaduláskor a szellem hazafias erőinek egyesüléséből Toulouseban éppúgy, mint Lyonban, s mindezek után Páris, mely büszkén vallja magát a gondolat és kultúra eleven forrásának, Páris most Marseille vagy St.-Etienne példáját követi.

Terjeszteni a kultúrát természetesen annyi, mint lehetővé tenni számára, hogy azoktól az emberektől, akik csinálják és akiknek nagy része Franciaországban, Páris területén él — mert itt vannak a nagy iskolák, laboratóriumok, országunk leghatalmasabb múzeumai — azoktól az emberektől, mon-

dom, akik csinálják, eljusson az emberek nagy többségéhez; de ugyanakkor annyi is, mint fölismerni forrásait a föld minden kis részén, ahol csak egy gondolat támadhat és megkönnyíteni napvilágra jutását, kibuggyanását.

Vegyünk egy példát: egy vauclusei orvos a maquis embereinek segítségével valamely kiszáradt síkságon barlangot fedezett föl, a föld mélyébe vezető üreget, amelynek nyílásából kalap- és sapkalesodró szél fújt. Miután a szél okát három vagy négyszáz méter mélyen levő víz áramlásában megtalálta, az orvos társai segítségével lefúrt a mélységbe és ott folyóvízre bukkant, mely csak nagyon távol, a Petrarca lakta tájon, a vauclusei forrásnál lát napvilágot. Nemcsak a vidék geológiai rétegeinek kiaknázását tették ezáltal lehetővé, hanem az akkor még müveletlen fönnsíkra odavezették a vizet, melyet mindaddig üvegenként több frankért árusítottak. Ez annyit jelent, hogy itt az emberi értelem hozzá fog járulni Franciaország egy darabkájának átalakításához. Nem gondolják Önök, hogy íme, itt van, amiről beszéltem, egyike a forrásoknak, a kultúra forrásainak és kívánatos volna, hogy hasonló eseteket ne csak azon a vidéken ismerjenek, ahol megtörténtek?

Ki tudja, hogy a Drôme északi részén valaki új költö-iskolát alapított? Nem a mult századbeli, a reakció, az Action Française emberei által irányított költö-iskola mintájára, hanem a megszállás idején a nemzeti fölszabadítás mozgalmából kialakult költö-iskolát, akadémiával rendelkező dauphinéi iskolát, amely, még ha költöi, nem is nagyon

nagy költők, a környékbelieket a táj történelmi kincseinek jegyében hívja egybe és gyüjti össze.

Ki ismeri mindazoknak a helyi hősöknek a történetét, akik nagy számban vannak Franciaországban, ki ismeri vidékeink gazdag történetét, mely a nemzet nehéz óráiban ihlető példát és támogatást adhatna nemcsak annak a környéknek, hanem az egész országnak.

Ki ismeri például Jean Lecat-t, aki 1435-ben a százéves háború idején, az angol megszállás alatt Cherbourg hőse volt? Jean Lecat, a költő, a trouvère-ek szokása szerint, nyakában hordta kicsiny lantját, amellyel énekét kísérte. Hazafias dalokat énekelt, amikor a Cotentin-félszigeten elfogták az angol katonák, akik akasztófára és vagyonának elkobzására ítélték. Kivégzése másnapján, amikor a törvény emberei leltárt készíteni jöttek otthonába, házában nem találtak egyebet, mint piciny lantját egy üres szoba padlóján. S amikor a lantját áruba bocsátották, egyetlen normandiai sem jelentkezett megvásárlására, úgyhogy a papoknak adták és kétszáz esztendőn keresztül Jean Lecat halálának évfordulója alkalmából imádságokat énekeltek a kis lanton, annak a költőnek a hagyatékán, akiben a francia Ellenállás költőinek előfutárát tisztelhetjük.

Ki tudja Párisban, a XIV. kerületben, mit is jelent a Tombe Issoire, amelyről utcát neveztek el a nélkül, hogy sejtenék, mit is jelent e név? Ki emlékszik még, hogy nevét Issuré le Rénégat-ról kapta, aki a Geste de Charlemagne szereplőinek egyike?

Ki tudja, hogy itt történelmünk egyik epikus forrására bukkanunk, hogy ebben az esetben egy eltűnt sírhoz füződik országunk epikus kincsének egyik emlékdarabja?

Ki tudja, még Lilleben magában is, hogy kik voltak azok a csodálatra méltó asszonyok, Flandria történetének hősei, katonái, akiknek példáját követték országunk asszonyai az Ellenállás alatt? Amikor másfél éve Lillebe utaztam, hogy az U. N. I.-ről tartsak beszédet, barátaink már egyetlenegynek a nevére sem emlékeztek. Pedig a százéves háborútól a napoleoni háborúk koráig, azokban az időkben, amikor Flandriát elözönlötték a belgiumi banditák, a történelem minden szakaszában még a francia forradalom idején is, Flandria mutatta meg, hogy milyen erő rejlik a mi asszonyainkban.

És ez az erő ma sem enyészett el, még ma is örömmel tapasztaljuk ennek az erőnek az elevenségét, amikor nemcsak az események és a halál, hanem a törvény is egyenlővé teszi a francia asszonyt a férfival.

Beszélnek-e, legalább Laonban, a laoni községtanács történelmi szerepéről? Pedig demokráciánk története a községtanácsok jogaiért vívott küzdelem története, a XIII. és XIV. század története, melyet oly rosszul ismernek, noha ma oly időszerű, hiányos volna a laoni községtanács krónikája nélkül. Tudják-e, Párisban éppúgy, mint Flandriában, hogy Flandria területén, Flandria mai francia részében született meg? Nemcsak a mi országunk, hanem a világ demokráciája, mindaz,

amiért emberek, fegyvertársaink, életüket adták. E vidéken született meg a demokrácia abból a harcból, amelyben, — az igazság kedvéért meg kell mondanom, — a reakciót a francia király képviselte, aki seregeket küldött Flandriába a demokrácia legázolására, mint ahogy napjaink reakciója teszi Görögországban a partizánok ellen.

És Vézelay községtanácsa? Burgundiai csoportjaink ismerik-e azt a szerepet, melyet Vézelay játszott a községtanácsi jogok védelmében? Jelenleg alig van egyéb Vézelayben, mint nagyon szép templom, zarándoklatok és könyörgések helye. Nagyon helyes. De ugyanezen a helyen vívtak meg egy szabadságharcot is. Vézelayról szólva, meg kell emlékeznem arról, hogy ezen a helyen hirdették meg a második keresztes hadjáratot. Engedjenek meg nekem itt egy kitérést, mert a keresztes hadjáratok emlékeiben, a mi francia örökségünkben, akadnak képek, melyek őseinket merésznek, olyan erényektől lelkesültnek tüntetik föl, melyek megmaradtak, átalakultak és ma is léteznek országunkban. De látunk a kultúra szempontjából vitathatóbb képeket is. Például, ha fölolvasnám — gyorsan átírva a szöveget, ahogy tudom, mai franciára — a Richard zarándok szerzeményének, a XII. századból való *Antiochiai ének*-nek a töredékét, ahol a szerző elbeszéli, mi történt Antiochia falai előtt, mikor Pierre l'Hermitte ostromolta ezt a várost és a törökök elvágták a kereszteseket az utánpótlástól: ez talán több dolgot megvilágít, amiről ma beszélni szeretnék. Gyöngébbek kedvéért előre bocsátom, Avignon-

ban „tafur"-nak nevezik a tolvajokat és a szóban forgó Tafur a csodák udvarának királya. Ebben az időben a távoli vállalkozásokra Franciaországból már csak a nagylelkű, vitéz és értelmes férfiakat küldték. De elküldték a söpredéket, banditákat, gengsztereket, akiket martalócoknak hívtak és ezek, bár néha nagy vezérek parancsnoksága alatt álltak, más népek szemében a francia névre kent gyalázat okai lettek. Ime, az *Antiochiai ének* töredéke:

Kereszténvekről szól az én történetem,
Táborszélen tengnek, nincs nekik kegyelem:
Nincs egy falás kenyér, eltűnt az élelem.
Pierre l'Hermitte urunk sátra előtt leül,
Tafur király és a népe köréjegyűl.
Éhségtől sorvadnak már több mint ezeren.
„Légy kegyes, urunk, és adj tanácsot nekem.
Elpusztulunk mind, mert nincs ennünk semmi sem."
„Gyávák vagytok" — Péter úr így szól neki, „menj,
Ott van a heverő, sok török holttetem,
Tűzön, sóval abból finom falat leszen."
Felel Tafur király: „Jót tanácsolsz nekem."
Perron indul s minden martalóca megyen,
Tizezernél többen járnak a földeken,
Nem hagynak szőrt és bőrt a török testeken,
Húsukat megfőzik s megsütik a tűzön;
Jóllaktak, bár nem volt kenyerük morzsa sem.
Elfogja a pogány hadat a félelem,
A hús szagára mind a falakon terem,
Húszezer pogány ott siránkozik ezen:
Egyetlen török szem sem maradt könnytelen.

— Mohamed urunk, jaj, micsoda förtelem!
Neved mocskolóin: állj bosszút ezeken!
Állatok, ha emberhúst falnak éhesen,
Egy se francia, de Sátán, az eleven!
Kereszténységükön az Úr átka legyen!
Amit tettek, szégyenfolt az ember neven.

Igen, a francia kultúra kincse ezek szerint a messzi multból származó, fölöttébb időszerű, nagy tanításokat tartalmaz. Ez a kincs sok önmagunkról, hagyományainkról szóló, jó és rossz dologgal ismertet meg bennünket. Mi egyedül a jókat akarjuk továbbfejleszteni. És a versben rejlő tanulságban, melyet Richárd zarándok ad nekünk, nem pedig a „tafur"-ok és Pierre l'Hermitte borzalmas embertelenségének példájában leljük föl a francia hagyományt, mely Párisban éppúgy, mint országunk bármely pontján, az anyaország határain túl, a Francia Unióhoz szabad elhatározásból tartozó országokban megengedi nekünk, hogy pirulás nélkül franciáknak valljuk magunkat és ne „tafurok"-nak!

Kívánatos, hogy a francia értékeket, az igazi francia értékeket fejlesszük tovább és állítsuk követendő például a többi ország elé, melyek velünk testvéri közösségben akarnak élni azért, hogy ezek sajátos értékei a mieinkhez füződjenek. Bizonyos, hogy Richárd zarándok korában a törököket tekintették barbároknak, elsősorban azért, mert más istenük volt, mint nekünk. De nem látjuk-e éppen Richárd zarándok szövegében, hogy a törökök adnak leckét emberségből és kultúrából, nem a franciák, akikről a törökök maguk mondják, hogy

nem igazi franciák? Az imént Lilleről beszéltem. Nos, amikor Flandriára gondolok, nemcsak a XIII. és XIV. századi községtanácsok járnak az eszemben: nem választhatjuk el többé Északot és a Pas-de-Calais-t azoktól az új hősöktől, akik ott föllázadtak s akiknek erényei különösképpen e vidék kiemelkedő alakjában, Charles Debarge-ban, a bányászban testesülnek meg. Történelmünk és legendáink hőseihez csatlakoztak még abban az időben, amikor először egyesültek mindenféle világnézeti értelmiségiek az U. N. I.-t megelőző szervezetekben, olyan új emberek, akiknek erkölcsi példája és humánus emelkedettségének értéke ma a francia kultúrának, annak a francia kultúrának alkotó eleme, mely bebizonyítja a világnak, hogy Franciaország nemcsak a nagy festők és szépasszonyok, hanem a hősök országa is.

A kultúra abban a kis faluban is megszületik, ahol csak egy rovartan tudós él és J. H. Fabre a példa rá, hogy Párisban, ahol annyian dolgoznak Önök közül, még Párisban sem tudnék mást megnevezni. Hiba volna a kultúrát egyedül a főváros egéből hulló mannának tekinteni, mert ez a kincs csak a kölcsönös megismeréssel és kultúrcserével növekedhet. Amit itt Párisról és vidékéről mondok, vonatkozik a nagyvárosokra és környékükre is: semmi sem veszélyesebb a szellem terjedésére, mint a megyei és járási zsarnokság, mely a nagy párisi zsarnokságot majmolja és semmibe veszi a falvakat és kerületeket.

Tegnap, amikor már Marie-Elisa Nordmann jelentésében a „kisváros" szót kiejtette, mondván,

hogy célunk nemcsak a nagyvárosok értelmiségének összefogása, hanem minden egyes kisvárosunkba külön el kell mennünk, akkor érdeklődést láttam fölébredni a teremben s ezt most viszontlátom ugyanazokon az arcokon. Olyan érdeklődés ez, mely nem téveszthet meg bennünket. A „kisváros" szót több hozzászólásban, mintegy gépiesen újra fölvetették és ez összejövetelünk egyik tanulsága.

Igen, el kell vinni a kultúrát a megyékbe, a kisvárosokba. De el kell menni a megyékbe, kisvárosokba, megkeresni a forrásait is. Ma már azt kell megérteni, hogy nem elég megadni Nancynak, Rennesnek, Nice-nek, ami megilleti. Ha Rennes, Nice vagy Nancy nem vesznek részt ebben a szellemben és úgy tekintik a mi munkánkat, mint egyszerűen eszközt arra, hogy városuk estéi élénküljenek, hogy fölelevenítsük *intra muros* szellemüket, akkor vesztettünk és csak vesztegetjük idönket, mert Rennes-nek, Nancy-nak, Limoges-nak és Montpellier-nek, stb., akárcsak Párisnak, Páris mellett megvannak a maga kötelességei az öket környező vidékkel szemben; az a kötelességük, hogy a gondolat közvetítői legyenek ezek felé a vidékek felé és közvetítői legyenek ugyanakkor Páris felé annak, ami ott születik, ami ott alakul és ami az összes ember nyilvánosságát követeli magának. Ha ezt nem értettük meg, akkor se azt nem értjük, mi a kultúra, se azt, hogy mik a kötelességeink, mi a munkánk értelme és mi a rajtunk múló felelősség.

Nem hizelgő szavakat mondok vidéki képviselőink szokása szerint. Mind ez bevezetőül szolgál

pontos szervezési javaslatokhoz, melyeket sürgősfeladatnak tartok.

Azzal dicsekedhetem, hogy 1943-ban, az Ellenállás idején én vetettem föl a déli övezetben a megyei egészségügyi bizottságok jelszavát; a bizottságok szolgáltak valamennyi francia maquisszervezet egészségügyi munkájának alapjául. Azt mondtuk akkoriban, ahol egy megyében, egy számottevő kisvárosban, vagy más közösségben emberek fogtak össze, hogy fölkészüljenek a küzdelemre, hogy megkezdjék a fegyveres harcot, ott ennek a belső frontnak utánpótlást kell biztosítanunk. Az utánpótlás kiépítésére fogtuk egybe a gyógyszerészeket, orvosokat, tanítókat, feleségeiket, papokat, a bábát, a jegyzőt, mindazokat, akik segíteni akarták a maquis-t. Szomorú, hogy a szellemi életnek ez a csirája, mely akkoriban a hazafisággal volt azonos, sehol sem fejlődött ki ott, ahol kialakult, sőt néhány helyen eltűnt.

Úgy gondolom, ha ez lehetséges volt a fegyveres harccal párhuzamosan folyó küzdelem idején, lehetséges abban a nagy küzdelemben is, melyet a haladásért és az emberek boldogságáért vívunk. Úgy gondolom, hogy mindezt újra kell kezdeni. Úgy gondolom, hogy a tanító, az orvos, a gyógyszerész, a pap, a bába, a kultúrmérnök... minden férfi, minden asszony, legyen bármi a foglalkozása és bármi a szellemi érdeklődése, összefoghat és össze kell fognia felebarátaival a haladásért, az emberiség boldogságáért. És természetesen az emberiség számunkra a mi nemzetünkkel kezdődik.

Első összejövetelünkön ki kell jelölnünk az első feladatokat. Én elsősorban a mozgó-könyvtárra gondolok. Csak az imént céloztak arra a nevezetes cikkre, melyet a mi kedves J. R. Blochunk majdnem élete utolsó cikkeként írt erről a tárgyról az Europe áprilisi számába. Nemrég elhúnyt barátunk nevével ajkamon vetem fel újra ezt a gondolatot. Könnyen lehetséges Franciaország valamennyi megyéjében könyvtárat fölállítani; ilyen könyvtár köré csoportosulva néhány ember meg tudja valósítani, amit külön nem tud: olvasni és környezetével elolvastatni a megjelenő munkákat, közösen előfizetni folyóiratokra, melyeket mindenki nem tudna megszerezni, és így férfiak és asszonyok nem volnának többé elszigetelve a Párisban kialakuló szellemi mozgalomtól, hanem közvetlenül részt vehetnének benne. És ha hozzánk fordulnak majd és ha a magunk részéről kiadványainkban mi is számot adunk életükről, nem úgy fogják tekinteni a folyóiratokat, mint valami távoli élet, hanem mint saját életük tükröződését.

A könyvtár után filmklub, ha lehetséges, színházi kör, előadások: ezek volnának a fejlődés következő állomásai. Minden francia megyében, ahol emberek gondolkodnak, tanulmányokat folytatnak, miért ne az ottani emberekkel ismertetnék meg a szellem eme katonái kutatásaik, munkáik, fölfedezéseik tárgyát? Franciaország minden egyes megyéjében találhatunk embereket, akik az ország ottani darabjának elfeledett történetét tanulmányozzák. Miért ne beszélnének róla az

embereknek, akik abban a zugban élnek s akiknek azok a dolgok természetesen, könnyen érthetők? Valamely vidék földjét tanulmányozó geológusok miért ne beszélnének fölfedezéseikről éppen azoknak, akiknek életföltételeit közvetlen fölborulással fenyegetik a fölfedezések?

Nem igaz, hogy senki sem próféta a saját hazájában. Kicsit túlkönnyen fogadjuk el ezt az ócska és hamis igazságot. Nem igaz, hogy otthon senki sem próféta, én tudom, hogy mit beszélek ... Olyan méretekben lehet támogatni a szellemi életet, amilyenben az egy községben, megyében vagy városban létezik. Egyébként az ember is csak aztán vet, miután megmunkálta a földet. Nem szórjuk a kultúrát a szélrózsa minden irányába: meg kell szerveznünk, hogy miképpen juttassuk az emberiség talajába.

Csak abban az esetben van értelme, hogy Párisból ismert embereket, írókat, tudósokat, színészeket, vagy festőket küldjünk valahová, ha ott a férfiaknak és asszonyoknak már meg van a maguk szellemi élete. Állandóan ugyanazt a kérést intézik hozzánk: jöjjetek, föl fogjátok lendíteni központunkat, küldjétek ki ezt vagy azt, hogy fölajzzon bennünket. Elhozatnak valakit Lyonba, vagy Rouenba, hogy bankettek előtt beszédet tartson és Lyonban vagy Rouenban utópiájuk lázától fűtött, derék emberek, akik meghallották a nekik hozott üdvösség szavát, pénzt fecsérelnek arra, hogy ezt a szerencsétlenséget megszervezzék és többé nem kezdeményeznek semmit! Legyen szó költészetről vagy tudományról, színházról vagy

művészetről, csak olyan helyre kell küldeni előadókat, műsort, vagy kiállítási anyagot, ahol vannak már érdeklődő, az értelem szenvedélyétől fűtött emberek, akiknek megvan a maguk szellemi élete, továbbá meg kell szerveznünk azt a mozgalmat, mely a legkisebb központokból a legnagyobbakba közvetíti a kultúrát.

A párisi *Gondolat Házá*-nak létrehozása minden bizonnyal munkánk pozitív eredménye. Utolsó ülésünkön ígértük meg Önöknek ezt a házat. Önök igazgató-bizottságot is választottak éppen erre a feladatra és abban a pillanatban térnek vissza Párisba, amikor a ház megnyitja kapuit, és Önöket már itt fogadjuk ebben a még berendezetlen épületben, melyet csupán néhány napja kaptunk. De nagyon érthető, hogy Párisban is, a francia kultúra székhelyén is, mélységesen meg fogja változtatni a szellemi életet olyan intézmény léte, amelyben különböző világnézetű emberek jobban megismerhetik egymást, találkozhatnak, összejöveteleket rendezhetnek és kicserélhetik tapasztalataikat.

Ennek a háznak nem csupán Páris, hanem egész Franciaország közkincsének kell lennie. Itt kell fogadnunk a kiküldötteket, azokat az embereket, akik központjainkat vezetik az országban és az egész Francia Unióban. Házunknak egyben fogadási központul kell szolgálnia azoknak a külföldi értelmiségieknek, akik Párisba, Franciaországba azzal a reménnyel érkeznek, hogy hazánkban mindig sok tanulni való akad számukra.

Nem akarok ma túlbonyolult munkatervet

előterjeszteni. Ismétlem, hogy a „kisváros" szó, mely tegnap óta az embereket foglalkoztatja, s erre tanuul hívom Mornet főügyész urat, aki, úgy látom, helyesel nekem, ismétlem, ez a szó pontosan jellemzi az előttünk fekvő munkaterv lényegét. Az imént mondtam, a vidéki központok számára fölvetem azt a felelősségteljes föladatot, hogy alkossanak értelmiségiekből csoportokat kis, megyei vándorkönyvtárak megteremtésére vidékük minden egyes megyéjében. Javaslom, hogy a kultúra két irányú áramlásának megszervezése céljából alapitsuk meg az U. N. I. olcsó folyóiratát. Nem gondolom, s erre magyarázatot kell adnom, hogy hasonló folyóirat helyettesítheti a többi folyóiratokat. Ellenkezőleg, segítenie kell a többi folyóirat terjedését és eladását. Az U. N. I.-nek van egy közlönye; a megindulását lényegében Armand Monjo szerény áldozatkészségének köszönő közlöny mindinkább érdekessé válik, mivel országunk szellemi életének döntő mozzanatait ismerteti és lehetőséget ad arra, hogy minden hónapban számba vegyük hazánk szellemi eseményeit. Mégis ez a közlöny csupán az első lépést jelenti. Alapjá képezhetné annak a folyóiratnak, melynek kiadását javasoltam azzal a föltétellel, hogy jellegét gyökeresen átalakítjuk és kicsit kritikusabb szellemben szervezzük újjá. Nemcsak arról van szó, hogy valamennyi megjelenő folyóirat kivonatát adva, megtudjuk, hogy ez vagy az a folyóirat ezt vagy azt a cikket közli, hanem azokra a cikkekre kell helyeznünk a hangsúlyt, jelenjenek meg bárhol, — hiszen a kegyelem nem válogat

— amelyek a francia nemzetet a jólét és a helyes tettek útjára segítik. A közlönyben kritikai rovatnak is kell lennie: ez leplezné le a hibás következtetéseket, ez figyelmeztetné a néha jószándékú embereket és mutatná meg nekik, hogy ahelyett, hogy a haladás útját követnék, a tévedés útjára léptek. Folyóiratunknak a franciák által megkezdett közösségi munkát kellene folytatnia, amely hazánk anyagi újjáépítése után a szellemi újjáépítés felé halad.

Folyóiratunk említett alapelemeihez néhány cikket kell számítanunk, melyek komoly vitaanyagot szolgáltatva, és bizonyos véleménykülönbségnek helyet adva, szembe állíthatnák és szembe kell állítaniok az ország erőit, nem az ellentmondás szellemében, hanem azért, hogy a haladás útjának és Franciaország boldogságának közös kiinduló pontot találjanak.

Ilyen folyóirat nem jelentene versenytársat a folyóiratoknak. Nem, véleményem szerint, s ezt mindig meg is mondom a folyóiratszerkesztőknek, akik mind barátaim és akik mind féltékenyek egymásra: minél több a folyóirat, annál többen olvassák. A valóságban egyik könyv nem támaszt versenyt a másik könyvnek, egyik író a másik írónak. Ime, ezért nézzük mi írók, jó szemmel kölcsönkönyvtárak alakítását. Nem félünk attól, hogy példányszámainkat és szerzői jogainkat meg fogják nyirbálni. Ilyen jellegű folyóiratban, mely jó irányba vezetne és olvasni tanítana sok embert és megértetné a többi folyóiratokat, a jelenlegi

folyóiratok saját terjesztésük elősegítőjét találnák meg.

Természetesen mindezen föltételek mellett a folyóiratnak olcsónak kell lennie. Jó kéziratokkal, ujságpapíron ki lehetne adni húsz frankos, kis folyóiratot, melyet sokan olvasnának; tartalmazhatna két-három cikket, egy elbeszélést, egy verset és azt az annyira fontos tájékoztató részt, melynek alapját Armand Monjo munkája teremtette meg számunkra. Az a célunk, hogy az országot olyan klubok hálózatával vonjuk be, amelyekben a szellemi élet kifejlődhet, nem úgy, mint az iskolában, hanem szervesen, az élőlények törvényét követve. Az U. N. I. folyóirat nem fog jogot formálni arra, hogy egyedül táplálja a klubokat, hanem ahogy már említettem, más kiadványok, a szellemi élet fönntartásához szükséges könyvek nyét követve. Az U. N. I. folyóirat nem fog jogot kötelezni kell minden alakuló könyvtárat, hogy kollektív alapon fizessenek elő a jelenlegi folyóiratokra, melyek a szellemi élethez nélkülözhetetlen vita anyagát adhatják és késedelem nélkül szerezzék be a megjelenő könyvek közül a legjobbakat, valamint kiemelkedő irodalomtörténeti kézikönyveinket.

De mindez pontosan odavezet, hogy arról beszéljek, mit kell tennie ilyen folyóiratnak és mit nem tett a mi közlönyünk.

A szellemi élet nem üvegházban, gyümölcsösben vagy kisdedóvóban fejlődik ki, hanem a való, kemény és viszontagságos világban, ahol az ellentétes erők keverednek és szembekerülnek egy-

mással. Minden szervezet csalétke a kultúra terjedésének, amelytől elválaszthatatlan.

Központok és könyvtárak alapítása, csereáramlat megindítása Párisból az ország minden pontjába és viszont, mindez helyes vagy helytelen, mindez attól függ, mit hozunk be az ország különböző pontjaiból Párisba, és mit viszünk Párisból az ország különböző pontjaiba. Nem minden jelenti a kultúrát, a hazugság nem kultúra, a homály nem kultúra, a rothadás nem kultúra. A haladással szembe szegülő eszmék, a nemzeti erőfeszítés szabotálása, a tudomány elleni hadjárat, az antiszemitizmus, a fajelmélet, a nemzetnek és a Francia Únió különböző, más népek által elismert részeinek a francia néppel való szembeállítása, mindez nem kultúra. Még fölismerni sem tudjuk, elmondhatjuk-e, hogy a kultúra terjesztésén dolgozunk? Ezerszer nem! Ha ezt tesszük, elrekesztjük a kultúra útját. Ezért elsőrendű föladatunk a kritikai kalauz megteremtése, hogy elválasszuk a konkolyt a tiszta búzától és elkerüljük, hogy ami a kultúra terjesztését szolgálja, ne térjen el céljától, vagy éppenséggel ne forduljon vele szembe. Ezért kell rámutatnom itt, az önismétlést kockáztatva, néhány tévedésre, melyek ártalmasságát csoportjaink tapasztalata megmutatta.

Beérem azzal, hogy vázlatosan, nagy vonalakban s röviden szóljak róluk. De a népi egyetemekről szólva, Henri Lefèvre mondott az imént néhány alapos igazságot. Erről eszembe jut, hogy egy éve, előző országos gyűlésünkön Henri Wallon professzor úr leleplezte a tévedéseket, melyek egy

ma divatos kifejezés leple alatt hazánkban elterjedtek: a népi kultúráról van szó.

Népi kultúra, mondják és persze aki szembeszáll ezzel a kifejezéssel, úgylátszik, mintha kiakarná zárni a népet a kultúrából. Holott valójában nem erről van szó és nem ezt mondta Henri Wallon. Ő csak azt mondta, és magam s gyakran mondtam vele és utána, hogy nincs kétféle kultúra: egy kultúra az elitnek és egy másik kultúra a népnek, s hogy „a népi kultúra" kifejezés azért veszélyes, mert sokakban erősíti azt a hajlamot, hogy felsőbbrendű embereknek érezzék magukat, egymás közt terjesztve azokat a jótétemányeket, amelyeket nem tudni honnan, kitől szereztek.

A népi kultúra gondolata pontosan a népi egyetemek régi utópiájából következik, amelyben egyébként nem minden volt rossz és hagyományukból akad fölújítani való. De ma a népi kultúra emeltyüje egy bürokráciának, amely odatapad a Harmadik Köztársaság bürokráciájához, Pétainéhez, a Negyedik Köztársaságéhoz, a népi kultúra bürokráciája, amelynek szándéka minden egyes megye kultúrájának emelése. Mindenekelőtt azzal kezdték, hogy a nem létező kultúrának felügyelőket adtak, bár még nem alakították meg a felügyeletre váró szervezeteket. Most nem a jóakaratú emberek ellen emelek szót, akiket belerángattak ebbe a munkába. Ez a gépezet, amely iránt százmilliók érdeklődnek, nevezetesen az ifjúság szabad idejét akarja az állam kezére játszani politikai szervezeteik rovására, ez a gépezet pre-

fasiszta szerv, amely irányított kultúrát akar létrehozni.

Megfogják engedni nekem, akit a *Carrefour* című hetilap egy teljes oldalának méltatlan tárgyaként megbélyegeztek, mint hazánkban az irányított kultúra fölbérelt védelmezőjét, hogy elmondjam, többet érne, ha azokat vennék szemügyre, akik a kultúra hasonló természetű irányításának megteremtésén fáradoznak. Mint itt mindenki az U. N. I.-ben, én is fölemelem szavam az ellen a mesterséges beavatkozás ellen, mely a népi kultúra kegyes ürügyén, demokratikus ellenőrzés nélkül, központi szervezet kezébe akarja helyezni a kultúra terjesztésének munkáját. Teszem ezt annál is inkább, mert e célból kiragadják a kultúra terjesztésének hivatott képviselői kezéből a „széles tömegek" nevelését, ahogy mondják, és megfeledkeznek az egyetemi embereknek, a tanítóknak még a létezéséről is, azokról, akiknek mestersége a nevelés és akik természetesen arra vannak hivatva, hogy ezen a területen mestere, mindnyájunk mesterei, necsak a „széles", hanem a „szük tömegek" és a hirhedt „elitek" mesterei is legyenek, hiszen ezek között annyi a tudatlan!

Nem, a népi kultúra elve nem támadó jellegű elv. Számos olyan kifejezés átültetése, mely sokunk nyelvébe is beszivárog. Az imént hallgattuk pl. élénk érdeklődéssel az egyik nagyüzem kultúr-körének képviselőjét, aki egész természetesen olyan nyelvet kezdett használni, amelyet a magam részéről elítélek. Azt kívánta tőlünk, hogy *hajoljunk társai fölé.* Mondjam most el: nem hiszem.

hogy ez idejét mult szemléletet tükröző kifejezés valóban megfelel munkás elvtársaink gondolatának? Valójában kedvünket keresve, udvariasságból szólnak így, mert úgy vélik, hogy mi is úgy szeretjük magunkat kifejezni. S mivel már eleget emlegették, hogy ereszkedjünk le hozzájuk, ne használják többé ezt a képtelen igét! Nagyon jól tudjuk, nem volna kultúra olyan országban, ahol nem akadnának emberek a kézzel fogható munkára, következésképpen a kultúrát éppen annyira hozzák létre ők, mint mi. Az a nagy veszély fenyeget, hogy mi többiek, akiket a kultúra hordozóinak tekintenek, a kultúra természetének elferdítését kockáztatjuk, ha nem látjuk, hogy nem a mi magántulajdonunk, hogy mi csak halandó képviselői és felebarátainknak felelősséggel tartozó letéteményesei vagyunk.

Nem minden tökéletes a mi munkánkban és talán csodálkozni fognak a következők hallatára. De engem nem gyanusíthatnak azzal, hogy a marxizmus ellensége vagyok, ezért meg fogják engedni nekem azt a kjelentést: nem a marxizmus terjesztése az U. N. I. szervezetének tulajdonképpeni célja. Szükséges, hogy ezzel Önök tisztában legyenek.

Föltétlenül lényeges megértenünk, hogyha katolikus barátaink, akik nagy számban működnek közre szervezeteinkben, holnap a katolikus vallást akarják terjeszteni az U. N. I.-ben, közölnünk kellene velük: tegyétek ezt a templomban! Nem óhajtok összehasonlítani összehasonlíthatatlan dolgokat, mint a marxizmus és a vallás s ha egyébként meg is tenném, hivők és marxisták egy-

aránt tiltakoznának ellene különböző okokból. Mégis bizonyos, és itt engedjék meg, hogy pillanatra a marxizmus álláspontjára helyezkedjem, hogy a cselekvés eme tudományának szellemével elenkezik, ha a marxizmus elvont, tettek nélküli oktatását sürgeti nem-marxisták számára. A marxisták, akik méltók e névre, cselekedeteikkel igazolják tudományuk alaposságát. Azokban a megyékben, ahol könyvtárat alapítunk, nem úgy akarjuk előbbre vinni egy lépéssel a nemzeti kultúra művét, — ami az U. N. I. föladata — de a marxizmusét sem, hogy az embereket a marxizmus tanulására vesszük, mintha az valami elvont társadalomtudomány lenne.

A tevékenységünket erősen veszélyeztető didaktizmussal olyan módszereket kell szembeállítanunk, melyek szervezeteink munkásságát az élethez kapcsolják. Ezért találom helyesnek, hogy rögtön azután, amit mondtam, mint szomorú síránkozásra hívjam föl a figyelmet egy cikkre. mellyel egy rég formájában ismét megjelenő irodalmi ujság, a *Figaro Littéraire* megkezdte új működését. Léon-Paul Fargue cikkéről van szó, amelyben rámutat arra, milyen veszélyt jelent a politika az értelmiségnek és azt kívánja, hogy minél hamarabb gátat emeljünk közéjük és az élet eseményei közé. Mint várható, az ilyen javaslatokat természetesen nagy művészettel fejtik ki és sok embernek nyujtanak csábító perspektívát. Csak az a baj, hogy Léon-Paul Fargue 1947-ig várt arra, hogy ezt a gátat emelhesse. Amikor Léon-Paul Fargue, aki öreg ember s ezért könyörületesek voltunk iránta,

az Értelmiség Nemzeti Bizottsága nem tette fekete listára, 1940—44-ig a *Comoedia*-ba és a *Combat*-ba, a milicia lapjába dolgozott, kívánta-e akkor, hogy gátat emeljenek a politika és az értelmiség közé?

Nem, nem kívánunk elvont nevelést, hanem kézzel fogható szellemi életet. Az ország különböző részei értelmiségének a napi kérdésekkel kapcsolatban álló csereviszonyát. Az imént mondta nekünk Henri Lefèvre, hogy egy népi egyetemen kellett tanfolyamot tartania, ahol kezdeti száz hallgatójából a végén csak négy jelent meg. Ő maga is jól tudja, ennek oka abban rejlik, hogy nem maga választotta meg tanfolyamának tárgyát, melyet ennek az egyetemnek a tanrendjében megjelöltek. Ha minden tanfolyam, ha minden előadás a naponta szem elé kerülő kérdésekkel kapcsolatban állt volna, lázas érdeklődéssel és mind számosabban szoronganának a legkülönbözőbb emberek az ilyen értelemben megszervezett tanfolyamokon vagy előadásokon.

Hadd mutassak rá más veszélyekre is, a nélkül, hogy hosszasabban foglalkoznék velük. Egyes szervezeteinkben akadtak emberek, akik, elismerem, a legjobb szándékkal, ismét a népi kultúra szellemére hivatkozva, el akarták vezetni a művészetet a néphez (ahogyan másrészt, mint láttuk, *leereszkednek* a néphez) és ezzel kapcsolatban a művészi nevelés nélkülözhetetlen feltételeként jelölték meg a művészet azon forrásait, amelyeket a nép — akármilyen sajnálatos is ez az igazság — nem ért meg. Ez az út nem alkalmas arra, hogy a művészeknek megkönnyítsük merész kísérletezésük folv-

tatását. Egy lépéssel sem jutunk közelebb, ha kijelentjük, amint az a *Műgyűjtemények barátai népi szervezetének* jelentésében olvasható: olyan festőnek kell támadnia a munkások között, aki nem az egymást követő művészeti formák évszázados történetének ismerete alapján alkot majd, hanem napjaink művészetének utolsó fejlődési formái, különösen (nem akarom itt támadni ezeket az irányokat, egyszerűen idézek) a szürrealizmus és az absztrakt művészet forma kincsének segítségével; hiába fognak még a fémmunkások is az absztrakt művészettel foglalkozni, mindez csak zűrzavar, a félreértések és az ellentétek fokozódásához vezethet.

Ugyanolyan képtelenség lenne, ha lázas propagandát fejtenénk ki abban az irányban, amely csak elvonná a franciákat vállalt munkájuktól és bennünket is a mi munkánktól. Bizonyára ellenem vetik itt, hogy én is ugyanazt mondom most, amit különböző kétes reakciós személyiségek, midőn egyes szerzők terjesztésének megtiltását követelik hazánkban. Mégse hiszem, hogy a szabadság ezt jelentené: szervezzük meg a Miller-féle termékek nyilvánosságát Franciaországban. Nem, nem kívánom Miller műveinek betiltását. Semmiféle mű betiltását nem kívánom, csak azt szeretném, ha a terjesztési-, könyvárusítási- és sajtótrösztök is olyan tapintatosak lennének, mint én azzal az irodalommal szemben, amely útjukban áll. Joggal beszélhetek így, hiszen könyveimet a háború előtt Franciaország minden jelentős könyvkereskedése indexre tette, egyetlen tröszt akaratából, a nélkül,

hogy bárkinek is eszébe jutott volna védőbizottságot szervezni érdekemben. Nem értem, miért van ma ez a nagy riadalom Miller neve körül. Millert, az írót, szerethetjük, vagy nem, ízlésünk szerint. Használjunk végre tiszta fogalmakat. A szabadság azt is jelenti, hogy jogunkban áll nem szeretni Millert. Idegen gyűlölettel vádolnak majd, ha azt mondjuk, hogy túlzás, ami nemcsak Miller, hanem az amerikai regény érdekében is történik. Isten látja lelkem, nem vagyok idegengyűlölő! Franciaországban idegengyűlölőnek bélyegeznek mindenkit, aki bármilyen csekély fenntartással él egy amerikai regény értékét illetően, ám aki egy orosz regényt nem tart teljesen csapnivalónak, az a külföld bérence. Van néhány nagytehetségű amerikai regényíró, nem vonom kétségbe, és emlékszem, akkor, amikor még senki sem szentelt neki figyelmet, előadásaimban azt állítottam, hogy az amerikai regényé a jövő. Ma mindenki Faulkner vagy Caldwell legújabb műveiről beszél és azok az emberek, akik az amerikai hadsereg megérkezésével egyidejűleg fölfedeztek bizonyos amerikai értékeket (amelyek különben már a háború előtt is léteztek), ma semmi másról nem akarnak beszélni... Csak azért említem mindezt, hogy felhívjam a figyelmet egy megoldatlan kérdésre. Egyetemességre irányuló vágyunk és konzervatív ösztönünk viaskodik bennünk. Kétségtelen, hogy a kultúrának nemcsak hazánkban vannak gyökerei, hanem az egész világon. Mégis bizonyos, hogy a francia történelemnek ebben a pillanatában az alapvető kérdés (egy tábornok legújabb szavait

idézem, aki talán másképen értette, mint én) hazánk függetlenségének kérdése. Azt hiszik talán, hogy ilyen pillanatban pusztán nacionalizmus, ha a francia értékek hangsúlyozását kívánjuk? Azt hiszem, mindenki megérti, hogy az ma a teljes emberi szellem védelmét jelenti, egy nemzet függetlenségének oltalmazását több más nemzettel szemben egy hatalmas imperializmussal, egy éppenséggel nem tétlen nacionalizmussal szemben, amely irodalmi téren is, mint a film, vagy a kőolaj kérdésében, és nem utolsó sorban a lelkiismeret megvásárlása terén napról-napra nagy léptekkel halad előre, bizonyára nem vele kapcsolatban kérdezte a *Figaro*, bocsánat, kérdezte Churchill úr a *Figaro*-ban, vajjon hol fog végül is megállani.

Ha a hosszú beszámoló végén visszaemlékeznek mindarra, amit mondtam, fölismerik majd, hogy az teljes egészében egyetlen fogalom köré csoportosul, amelyet az egész világon egyértelmünek tekintenek a kultúrával és ez a fogalom: Franciaország.

Föladatunk, hogy újjáépítsük és továbbfejlesszük Franciaországot. Nem zárhatjuk ki ebből a munkából a farnciáknak ezt vagy azt a kategóriáját azzal az ürüggyel, hogy a hatalmas épület másmás részén dolgoznak. Együvé tartoznak azok, akik a hajófenéken örködnek és azok, akik a vitorlák alatt álmodnak. Valóban Franciaországról van szó. Ezért *mozgosítottak* bennünket: a kifejezést először Bayle mester használta az U. N. I. nevében érdekes bordeauxi felszólalásában. A *mozgósítás*

kifejezést helyes értelmében kell felfognunk. Egyikünk sem kívánhatja Henri Malherbe, az Opéra Comique igazgatójától, hogy egy újjáépítési brigádban sajátkezűleg hordjon köveket egyik helyről a másikra. Saját szakmánkban mozgósítottak bennünket. Nem szabad szem elöl tévesztenünk, mi a célja szervezetünknek, amely visszatükrözi a szellemi tevékenység sokféleségét és ezenkívül feltételezi az egész francia nép anyagi munkáját.

Az U. N. I. jó úton indult el. Sok világosságra van szüksége a ráváró vállalkozásokban, nem szabad engednie egyetlen divatból ránk kényszerített kísértésnek sem, pl. annak a vágynak, hogy nagy hallgatótermeket töltsünk meg a kíváncsiság által megmozgatható, vitatott és vitatható személyiségek vonzóerejének engedelmeskedö tömegekkel. Céltalan lenne, hogy az U. N. I. ilyen egyéneknek nyilvánosságot adjon. Közelebbről egy nagy szervezetünkre gondolok, a Travail et Culture-re (Munka és Kultúra), — neki köszönhetjük, hogy tegnap este a kongresszusnak bemutatták André Michel filmjét, *A rózsa és a rezedát*, amelynek keletkezésében ártatlan vagyok, de boldogan tapsoltam meg. A Travail et Culture nagy tömegeket képes mozgósítani. Ám a Travail et Culture hibát követett el, amikor olyan embert hívott meg a Sorbonne-ra előadást tartani, mint Bernanos, aki a demokrácia, a tudományos haladás és a végső fokon nemzeti függetlenségünk ellensége. Ki kell mondanom a kendözetlen igazságot; egyébként ezt a T. e. C. vezetői is megértették és helyeslik szavaimat.

Mindenekelőtt a francia nép céljai felé kell

összpontosítanunk minden erőfeszítésünket. Mik vagyunk e nélkül? Néhány ember, semmi más.

Az ország érdekének feltétlenül háttérbe kell szorítania minden más meggondolást. Ez legkevésbbé sem jelenti azt, hogy elítéljük művészek, gondolkodók, írók, személyes élményeit, amelyek kívül esnek közös munkánkon, hiszen minden magányos keresés döntő mértékben elömozdíthatja a történelem, a kultúra egyetemes haladását. Ez a mi meggyőződésünk. Nem szabad mereven értelmezniük szavaimat és ismét köszönetet kell mondanom türelmükért, amellyel visszaélek, de a feltett kérdéseket még így sem tudom kimeríteni. Franciaország nem kicsiny ügy, nem egyes személyek ügye. Nekünk, a szellem embereinek, meg kell próbálnunk megnyerni az értelmiségiek összességét a közös feladat számára; mindenkinek hozzá kell járulnia a francia kultúra fennmaradásához és igazi elterjedéséhez. Ez valamennyiünk közös ügye és feltételezi, hogy az emberek együttműködjenek és megértsék egymást a maguk különbözőségében.

EMILE ZOLA PÉLDÁJA*

Hölgyeim és Uraim!

Ha elállt a vihar, a gazda kimegy a kertjébe, hogy megnézze, mit kímélt meg a pusztítás. Mi, franciák is ilyenkor, háború után új leltárt készítünk értékeinkről, újra rendezzük nagy eszméink történetét a történelmi tanulság szellemében. Úgy tűnik, mintha irodalmunkban mindig ágyúdörgés jelezné a korfordulót. 1870 két részre tagolja a Napoleon bukásával kezdődő századot és 1914-gyel is lezárul egy fejezet a regény és a költészet történetében; ma „két háború közötti" irodalomról beszélünk és szinte közhelynek érezzük, hogy napjainkkal az írói kifejezés új korszaka kezdődik.

Ezt a szemléletet nem igazolhatjuk új művek, új irányok megjelenésével. Nem lenne nehéz kimutatnunk minden hasonló tagolás mesterkélt jellegét. Mégis belső szükségszerűséggel szabják meg gondolkodásunkat. Úgy látszik: még azok is, akik az irodalmat, a gondolkodást, a művészetet az

---

* Elhangzott Médan-ban, *Zola barátai*-nak összejövetelén, az író halálának 45-ik évfordulója alkalmából, 1946 szeptember 29-én.

eseményektől függetlennek, a körülményektől elválaszthatónak tartják, ennek a szokványos kronológiai szemléletnek alkalmazásával burkoltan elismerik, hogy a történelemnek elsőbbsége van az irodalomtörténettel szemben és valójában semmit sem írtak, énekeltek, gondoltak vagy festettek még, aminek semmi köze ne lett volna a közös emberi élményhez, a brutális történelemhez.

Ezért érezzük fokozott mértékben kötelességünket Franciaország gyümölcsöskertjében, a minden eddigit meghaladó pusztítás után: tudatosítanunk kell magunkban, hogy a nagy francia szellemek időtálló, tartós értéke a jövő biztosítéka. Ma, midőn férfiak és nők, mintha mi sem történt volna, megtérnek az emlékezetes helyhez, ahol Emile Zola élt és meghalt, a zarándoklásnak szinte már rituális megújulása jelentőségteljes tanuságtétel, nemzeti tanuságtétel jellegét ölti. Tanuskodik Zola művének és a benne félreérthetetlenül kifejezésre jutó eszméknek életereje mellett, éppen ma és éppen Franciaországban, midőn első ízben mozdultak meg újra azok az erők, amelyek a támadóval együtt vereséget szenvedtek.

Nem kell csodálkoznunk, hogy az ostobaság és a gyülölet összeesküvése, amely Emile Zola életét megmérgezte, nem adta fel a harcot. Emile Zola nevét, félszázaddal halála után, sajátos módon ugyanannyi szenvedélyes, elfogult rágalom övezi, mintha még élne. Van ebben az országban egy habzószájú őrültekből álló csoport, amely önmaga számára sajátít ki valamennyiünk közös tulajdonát alkotó eszméket. Ez a csoport volt abban

az időben, midőn a német hazánkra tört, az idegen rablók és hóhérok aljas bűntársa — és akkor is becsületről, hagyományokról és hazáról beszélt. Ez a csoport ügyetlenül rejti nacionalista szólamai mögé érdekeinek védelmét, amelyek a bankszámláén kívül más határokat nem ismernek. Ennek a csoportnak vad fenyegetései nem félemlíthették meg Emile Zolát, hiszen ennek a nagy embernek pusztán a neve még ma is — erről bizonyosak lehetünk — esztelen rémületet kelt benne.

Nemrégiben megjelent egy könyv a médani mesterről. A szerző, az elképzelhető legjobb szándékkal, kijelenti, hogy Zolával kíván foglalkozni, a nélkül, hogy *helyet adna egykori szenvedélyeknek, amelyek ma már a multéi.* Bizonyára nem volt alkalma beszélni az említett csoport embereivel, különben rájött volna arra, hogy még a híres Eszterházy-jegyzék körül elszabadult szenvedélyek sem halottak. Ám természetesen tágabb szemléletre van szükség: nem beszélhetünk Zoláról az igazsághoz méltóan addig, amíg elválasztjuk igazi nagyságától, mindattól, ami népünk történelméhez köti. Beszéljünk világosan. A tévhit, hogy Zolát a politikától függetlenül is megérthetjük, csak azoknak válik hasznára, akik Zola ellenségei voltak és ma is azok: arra a csoportra gondolok, amely Pellier tábornoktól Philippe Pétainig mindig szembehelyezkedett a nemzet politikájával, hogy rákényszerítse saját politikáját. Elég, ha a hasonlóságra utalunk, amely az akkori előkelő társaság, az okirathamisító vezérkari tisztek „fátyolos hölgye", a Dreyfuss-ügy hátterét képező barokk arcképcsoport és a vichy-i világ

között fennáll — mennyire emlékeztet például Eszterházy az L. V.-F.-beli urakra, Darnand SS-eire! — Elég erre a hasonlóságra utalni, hogy lássuk: ennek a csoportnak áll érdekében, és nem Franciaországnak, hogy megfeledkezzünk életművének körülményeiről, hogy napirendre térjünk fölöttük, mint szerencsére már leülepedett sajnálatos politikai szenvedélyek, mint valami politikai salak fölött. Ők jobban szeretnék, ha mindezt túlélné a Paradoukert és Mouret abbé arcképe. Hálásan megköszönjük nagylelkűségüket: ám népünknek joga van Zolához, a teljes Zolához, csonkítás nélkül akarjuk olvasni, átélni és megérteni.

1898 február 12-én Jean Jaurès a következő tanuvallomást tette a per alkalmával, amelyet a *Rougon* szerzője ellen a hadügyminiszter bejelentésére indítottak:

„az ő személyében azt az embert üldözik, aki hitet tett a csoda észszerű és tudományos értelmezése mellett; azt az embert, aki a Germinal-ban megsejtette egy új emberiség eljövetelét, a szenvedés mélységeiből fakadó és a nap felé kitáruló proletariátus életerejét; azt az embert, aki szót emelt a vezérkar végzetes és gőgös felelőtlensége ellen, amely öntudatlanul előkészíti a haza minden szerencsétlenségét.“

Ó, minő nemes haragot, minő nagyszerű tiltakozást váltott ki ez a mondat! Jaurès, az a Jaurès, akit 16 évvel később meggyilkoltattak (amint meggyilkoltatták a Dreyfuss-ügy egy másik hősét, Victor Basch-t nem is oly régen) Jaurès azt merte mondani, hogy ezeknek a tehetségtelen rendjeles urak-

nak patikáiban a haza szerencsétlenségét főzik ki! Franciaország története megmutatta, hogy nem is mindig öntudatlanul, amint azt a nagylelkű népszónok mondta. Igaza volt Jaurèsnek: nem csupán *J'accuse*-ért üldözték Zolát, hanem *Germinal*-ért és a *Lourdes*-ért is és az *Összeomlás*-ért is, azért a könyvért, amelyről mindig oly erényes felháborodással beszélnek az összeomlás emberei.

Jaurèsnek igaza volt: forma szerint azért üldözték Zolát, mert vádat emelt a vezérkar ellen, ám valójában azért üldözték, mert vádat emelt egy osztály ellen, mégpedig egy hatalmas életmű jogán szerzett tekintéllyel, és életműve maga is egyetlen vádirat ez ellen az osztály ellen. Emile Zolát, az írót üldözték, és üldözték a realizmust. Az ő személyén keresztül üldözték az írónak azt a jogát, hogy ítélkezzék, hogy hirdesse az igazságot, hogy a maguk valóságában mutassa meg a tényeket. És, akár tudatosan, akár nem, ezt a jogot vonják kétségbe és akarják megszüntetni, midőn így kiáltanak az íróra: „csak semmi politikát!", midőn a műben egy bronzba öntött vagy márványba faragott Emile Zolát akarnak megpillantani, akinek kihúnyt szenvedélyei nem élnek többé bennünk.

Némelyek a megbékélés politikáját gyakorolják Emile Zolával, életével, művével és példaadásával szemben. Köztársaságunk ötven éve fátyolt borít bizonyos dolgokra, amelyek sértik az illemet, rossz társaságra emlékeztetnek, és gyermekeink, akik történeti kézikönyveikben három kitérő sort találnak a párisi kommünről, a Dreyfuss-ügyről úgy hallanak csak majd, mint egyikéről azon sajnálatos

időszakoknak, midőn a franciák nem szerették egymást. Ó, csak nevetni tudunk ezen a történelmi óvintézkedésen, az együgyüeknek ezen a szemérmességén! Mi láttuk, hova vezet: Pétain-hez, Vichyhez, Darnand-hoz! Ötven éve folyik a fekete reakció zsarolása: és a Mauras-k, akik elárulják Jaurès-t, a gyilkosnak, a 40—44-es idők hazafiait a Gestaponak, megfélemlítik társadalmunkat és megtiltják, hogy szó essék az Ügyről. Ők e közben tovább folytatták, és nem csupán elvi és irodalmi téren, hadjárataikat, amelyek befátyolozták és fájdalommal borították el Emile Zola életének utolsó éveit. Még azok is, akik védelmükbe merik venni Zolát, a megbékélés említett politikáját követik, megfeledkeznek arról, hogy elítéltetése előtt így szólt az esküdtszékhez:

„Nem akartam, hogy hazám hazugságban és jogtalanságban maradjon. Önök elítélhetnek. Egykor még hálás lesz nekem Franciaország, hogy hozzájárultam becsülete megmentéséhez.“

Azt hiszik egyesek, hogy okosan járnak el, amikor elválasztják a politikát az irodalomtól. Közben a hazugság és a jogtalanság emberei, miután eltüntették a vád bizonyítékait, könnyüszerrel diadalmaskodhatnak mind irodalmi, mind politikai téren.

Ne higyjék, hogy túlzok, hiszen Zola az 1946-os Franciaországban az őt megillető helyre került. Ez távolról sem igaz. Zolát élete végén, miután megajándékozta Franciaországot mindazokkal a nagy művekkel, amelyek az egész világon összekapcsolták nevét a francia névvel, miután két ízben igazságta-

lan ítélettel sujtották, megfosztják a becsületrend keresztjétől, mintha nem írta volna meg a *Terre*-t, *Nana*-t, *Pot-Bouille*-t, *Germinal*-t; Zola angliai számüzetésre kényszerül. Olvassuk el, mit írt visszatérése alkalmával: olvassuk el leveleit a köztársaság sorra következő elnökeihez, Franciaországhoz intézett üzeneteit, amelyeket szinte az élő Zola utolsó kiáltásának nevezhetünk:

„Megígérték nekünk kárpótlásul a történelmi igazságszolgáltatást. Úgy vagyunk ezzel kissé, mint a katolikus paradicsommal, amellyel béketürésre bírják ezen a világon a rászedett nyomorultakat, akiket az éhség fojtogat... A magam részéről óhajtom, sőt remélem, hogy a történelem komolyabb elégtételt fog szolgáltatni, mint a paradicsom gyönyörei. Mégis jól esett volna egy kevés igazság.“

Emile Zola életének vége örökre történelmünk egyik legszomorúbb lapja marad. Annak a férfinek, aki megtestesítette a francia nép igazságszeretetét, nem volt része az igazságban. Zolát 1898 februárjában elítélték és ugyanez év július 18-án el kellett hagynia Franciaországot: Henry örnagy már 1898 augusztus 31-én elismerte magára nézve a hamisítás vádját és a halálban keresett menedéket. 1899 júniusában, midőn Zola visszatért Franciaországba, nem semmisítették meg az ellene hozott, formaságok révén kicsikart ítéleteket, nem adták vissza neki a becsületrendet. Dreyfuss is visszatér Franciaországba 1899 augusztusában, csaknem egy évvel Henry örnagy vallomása után. Szeptember 9-én a haditanács újra elítéli. Zola ezt írja:

„Irtózat fog el, ez már nem a düh, a bosszú-

szomjas méltatlankodás, a belső kényszer, hogy megbélyegezzem a bűnt és megtorlását követeljem az igazság és az igazságosság nevében, hanem annak az embernek rémülete, szent iszonyata, akinek szeme láttára a lehetetlen valósággá lett, a folyók visszafelé kezdtek folyni, a föld megingott a nap előtt. Nagylelkű és nemes Franciaországunk szerencsétlensége bír szólásra, rémületem az örvény láttán, ahova rohan."

Rémületében sem látta előre a túlfinomult kegyetlenséget, amellyel a hamisítók és büntársaik nemsokára befejezték az igazságszolgáltatás paródiáját: az amnesztiatörvényt, amely tizenöt hónappal később nemtelen nagylelkűséggel megbocsátott az ártatlanoknak, mintha bünösök lettek volna. Emile Zola két hónap mulva meghalt. „Egy kevés igazság örömöt szerzett volna nekem..." Tragikus mondat, amely nem kaphat többé választ. De mi akik láttuk Hitlert Párisban, láttuk, hogyan nyilvánította a hazugságot igazsággá egy francia marsall, hogyan hirdették a hazafiságot bünnek és az árulást erénynek — mi ne ismernök Zola döbbenetét 1899 nyarán? Hogyne ismernök fel a Zola-per olvasása közben a tárgyalás kegyetlen párisi közönségében, amely szégyenletes kiáltozással, morajjal és nevetéssel kísérte Zolának és védöinek minden szavát, azt a közönséget, amely a minap Pétain vagy az áruló tengernagyok perének tárgyalásán fesztelenül kifejezte együttérzését Montoire hősével és tengerhadunk gyilkosaival? Midön Zola arról beszélt, hogy Franciaország félelmetes örvény felé szédül, sejtette-e azt a mélységet, amelyet nekünk kellett

megismerni? Csak úgy, mint ő, egy kevés igazságot kérünk.

Zolának halálában is várnia kell; egyesek hajlandók irodalmi téren igazságot szolgáltatni neki, mások ezt is megtagadják. Ám nem tanítják az iskolákban az igazságot, amely egyedül lenne méltó elégtétel, az igazságot, amelyet néhány szóval el lehet mondani: a XIX. század végén, midőn egy élősdi kaszt, hatalmába kerítve hadseregünket és becsületünket, megbecstelenítette a világ szemében hamisítás, aljas törvénykezési fondorlatok és nyilvánvaló hazugság útján legtisztább és legdrágább kincsünket, Franciaország képét, akadt egy nagy író, akit Emile Zolának hívtak és aki bátorságával és önfeláldozásával megmentette Franciaország becsületét.

Húsz évvel ezelőtt történt, midőn egy folyóiratban közzétettem *Le paysan de Paris* című könyvemnek elejét, hogy egy mübíráló és rossz regényíró, aki azóta a Francia Akadémia tagja lett, egyetlen cikk keretében kivégezte Zolát — a legsúlyosabb váddal illette: *vulgárisnak* nevezte Zolát —, engem pedig virágesővel borított. Olyan levelet kapott erre tőlem, hogy évek hosszú során át nem merte többé leírni nevemet. Nem a saját személyem miatt említem ezt meg, hanem azon körülmény miatt, hogy ez az úr, aki Zolát vulgárisnak találta, a németek franciaországi uralma idején természetesen Svájcban tartózkodott és együtt müködött Németország nyílt ügynökeivel, Németország fizetett ügynökeivel. Húsz éve, midőn Zolát a szalónok nevetségének tárgyává tette, a helyzet nem volt még ilyen világos. Annyi mégis kétségtelen volt, hogy aki akadémiai

tagságra pályázott, annak feltétlenül hizelegnie kellet egy klikknek, amely gyülölte Zolát, és amely gyülöli a francia népet, bizonyára, mert vulgárisnak találja. Csak tünetként említettem ezt a kétes személyiséget. Azóta ezer más, félreérthetetlen módon mutatták meg az események, miért folyik állandó harc egy nagy író ellen, Franciaország egyik dicsősége ellen. Ütött-e már végre az elégtétel órája, amelyre Zola hiába várt a földön? Szeretnők hinni, hogy igen. Ám ismételnem kell: Zolával szemben nemcsak irodalmi téren kell igazságot szolgáltatni; amire Zola várt, amire ma is vár, nem kevesebb, mint azoknak elítéltetése, akik elítélték, akik kockára tették a francia becsületet. Mennyi időszerüség rejlik mindebben, mennyi eleven szenvedély, francia lelkiismeret: az az akaratunk, hogy folytassuk a harcot, amely a *J'accuse*-zel kezdödött és amelyet újra felvettek Vichy ellen a Darquier de Pellepoix-k és Mayol de Luppé-k csoportja ellen, az 1940—44-es időknek, a haza megszállt földjének harcosai. Ma, amidön az a megtiszteltetés jutott osztályrészemül, hogy az emlékünnepségen elnököljek, hadd adjam neki ezt az értelmet.

Valóban csak egy módon szolgáltathatunk elégtételt Zolának, miután nevét is elfelejtettük azoknak az embereknek, akik meg merték fosztani a becsületrendtöl: folytassuk az általa megkezdett munkát, merítsünk példájában és tanításában erőt az ember örök harcához az éjszaka ellen.

Magától Emile Zolától tudjuk (az író tanuvallomásából az 1898 február 8-iki kihallgatáson), hogy akkoriban minden nap szidalmakkal borítot-

ták az utcán, beverték ablakát, sárban hurcolták meg, egy becstelen sajtó úgy írt róla, mint valami gonosztevőről... Emile Zola maga mondta Pellieux tábornoknak a törvényszék előtt:

„Pellieux tábornok ne tudna arról, hogy több módon is lehet szolgálni Franciaországot? Szolgálhatjuk karddal és tollal. Pellieux tábornok úr nevéhez bizonyára nagy győzelmek fűződnek. Az enyémhez is. Müveim az egész világon elterjesztették a francia nyelvet. Én hivatkozhatok győzelmekre! Az utókor elé bocsátom Pellieux tábornok és Emile Zola nevét: választani fog!"

Zolát ellenségei a hadsereg megrágalmazójaként, rossz franciaként állították be. Ám hallgassuk meg, mit mondott a Zola-per tárgyalásán Edouard Grimaux, az École Polytechnique tanára:

„Azok sértik meg a hadsereget, akik «Éljen a hadsereg!» kiáltásokkal járják be az utcákat, a nélkül, hogy egyúttal a köztársaságot is éltetnék; pedig ez a két jelszó egymáshoz tartozik. Ők így kiabálnak: «Éljen a hadsereg! Halál Zolára! Halál a zsidókra!»"

Hölgyeim és Uraim, ezek a szavak távolról sem veszítették el időszerüségüket. A köztársaság és a hadsereg ellenségei azok, akik ma szembe akarnak állítani a köztársasággal egy pretoriánus hadsereget, osztályuk hadseregét. Szükségképpen az ő oldalukra kerülnek azok, akik halált kiáltottak Zolára, akik nem is olyan régen halált kiáltottak a zsidókra — és ez, jól tudjuk, nem maradt pusztán elméleti követelés.

Azok, akik alá akarják ásni a köztársaságot, még ha egyébként a legkiválóbb katonák is, szükségképpen ellenségei a nagy francia hadseregnek, a nemzeti hadseregnek, amely bebizonyította erejét és bátorságát, midőn négy évig tartó szörnyü küzdelemben kiüzte az idegent földünkről. Még ha tegnap a francia táborban voltak is, szükségszerüen az antiszemitáknak, a vichy-i klikknek, Franciaország ellenségeinek szövetségébe sodródnak. Nem mindenki tudja ezt az ő soraikban, ám óvakodjanak az árulás végzetes lejtőjétől, okuljanak a közelmult példáin. Nincs három oldala a barrikádoknak; két párt van csak: Franciaországé és alig legyözött hóhéraié, akik ismét emelgetik fejüket. Nincs más választásunk: Zolával Franciaországért vagy Esterházyval, Maurras-szal, Pétainnal ellene.

Lesznek, akik helytelenítik ezt a kifejezésmódot: „Zolával Franciaországért", mert aránytalannak érzik a két név összekapcsolását. Azokra gondolok, akik mindig külön akarják választani az irodalmat a politikától és akik most azt mondják majd, hogy Zola egy bizonyos esztétikát képvisel és Franciaországnak, söt a köztársasági gondolatnak sincs külön esztétikája. Hogy az ő kifejezésével éljek: a *kísérleti regény* korában Zola így ír:

„A társadalmi mozgalom, az ok, összhangban kell hogy legyen az irodalmi kifejezéssel: az okozattal. Ha a köztársaság, nem lévén tisztában saját természetével, nem sejtvén, hogy létét egy tudományos elvnek köszönheti, végül egyenesen üldözné ennek a tudományos elvnek irodalmi megnyilatkozását: ez annak jele lenne, hogy a köztársaság nem

érett meg a megvalósulásra és ismét el kell tűnnie a diktatúra valóságával szemben."

Ma is, mint annakidején, Zola oldalán, a realizmus oldalán kell állnunk, követelnünk kell az író jogát az ítélkezésre, az igazság kimondására, csak így maradhatunk a francia táborban az értelmi kalandok kergetésével, a diktatúrával szemben. *Összhangban kell lennie a társadalmi mozgalomnak: az oknak, és az irodalmi kifejezésnek: az okozatnak,* — ezt a nyilvánvaló igazságot nem viselik el a zavarosfejü mükedvelök.

Bizonyára azt várták itt tőlem, hogy megmutassam, mi a maradandó érték Emile Zola életművében és mi az, ami már elévült. El kellett volna különítenem a kor és a lángelme részét. Állást foglalhattam volna a *Rougon* szókincsének, vagy szerzőjük tudományos elgondolásainak kérdésében, szembeállíthattam volna a naturalizmust a modern realizmussal, annak alapján, amit mi megtanultunk és amit még Zola nem tudott és így tovább. Kétségtelen, hogy Emile Zola a XIX. század második felének regényírója, mi pedig már a XX. század közepe táján élünk. Kétségtelen, hogy az *Au Bonheur des Dames* óta kialakultak a trustök, amint a vasutak után megjelentek a repülőgépek. Kétségtelen, hogy Zola éppoly kevéssé a regény utolsó szava, mint Balzac. Van Zola regényeinek egy baloldali bírálata, amelyet nem szabad összetéveszteni a nagy író elleni reakciós üvöltözésekkel és rágalmakkal. Megvizsgálhattam volna egyúttal Zola példáján a naturalizmus elégtelenségét, a *kísérleti regény* fogalmának meghaladott elemeit. A francia

szocializmus egyik legkimagaslóbb elméje, Paul Lafargue, már 1891-ben megkezdte a *L'argent* esetében a bírálat munkáját, amely történelmi feladattá vált a mi számunkra. De Lafargue cikkét néhány évvel elöbb írta, mint sem az életmű belső logikája kialakíttota volna Zola végleges arculatát, ahogy mi látjuk, és midön a szobájukba bezárkózó naturalistákkal kapcsolatban Lafargue ezt mondja:

„Elképzelhető-e, hogy Dante akkor is megírta volna az Isteni színjátékot, ha derék nyárspolgár módjára bezárkózott volna a négy fal közé, nem érdekelte volna a közélet és nem vett volna szenvedélyesen részt korának küzdelmeiben?"

Akkor itt, a nélkül, hogy tudhatta volna, Zola dicsösége mellett érvel, amelyet ma joggal hirdetünk.

Emile Zola dicsöségét éppen arra alapítom ma, amit nem tudhatott róla Paul Lafargue 1891-ben s így bizonyára figyelmeztetnek majd, hogy a *J'accuse* szerzöjére vonakozik, nem a *Nana,* vagy a *La Bête Humaine* szerzöjére. Azt fogják mondani, hogy Emile Zola elsösorban és mindenekelött nagy regényíró, az egyetlen, akinek nevét a Balzac-é mellé írhatjuk. Azt mondják majd, hogy az íróról kellett volna beszélnem. Akik ezt vetik majd ellenem, bizonyára félreértettek: az én számomra nem választható el az író és a politikus. Egyetlen emberről van szó. Arról, akinek számára igazságot követelek. Ha a Dreyfuss-ügy Zoláját védjük, művének egész szerkezetét, gondolkozásának egész fejlődését védjük. Talán hosszasabban foglalkozhattam volna e fejlődés szakaszaival, egyenként beszélhettem volna Emile Zola regényeiről. Ám

akár akarják a világosság ellenségei, akár nem, ezek a regények a dicsőség teljes fényében ragyognak. Mit várhatnának tőlem, mit tehetnék értük, hiszen ellenük senki sem tehet semmit? Nem akkor szolgáltatunk Zolának igazságot, teljes igazságot, ha hosszasan beszélünk regényeiről, ha kiállunk a katedrára és műveit elemezzük. Akkor szolgáltatunk neki igazságot, ha megszívleljük tanítását, megértjük példáját, folytatjuk Zola művét, beteljesítjük Franciaország küldetését.

BÚCSÚ JEAN-RICHARD BLOCHTÓL*

Jean-Richard Bloch hirtelen itthagyott bennünket. Reám hárul a kötelesség, hogy itt beszéljek, szemtől-szembe az értelmetlen ténnyel: Jean-Richard Bloch halott...

Beszéljen róla más így, aki tud! Én továbbra is az élőt látom magam előtt. Ő — az élő — tudott nevetni, mert azok közé tartozott, akik látnak. Ő látta, mi van a döbbeneten, az ünnepélyességen és a konvenciókon túl. Midőn azokra a könyvekre gondolok, amiket már nem írhat meg, mert közbejött a halál, úgy érzem, mintha egy ifjútól tagadta volna meg a beteljesedést a végzet; egy könyvre gondolok, azok közül, amiket tervbe vett: a *Perzsa levelek*-re modern változatban; egy szovjet polgár — egy új Üzbek — felfedezi Párisban a mi annyit magasztalt civilizációnkat, amely az ő számára éppoly különös, mint Montesquieu hőse számára a francia udvar... elbeszéli — ez jut most épp az eszembe — a Köztársasági Tanácsról szerzett benyomását: azt hiszi, hogy csodálatos szétszedős játékról van szó, amelyet meggondolatlanul reá bíztak. Fülem-

---

* Elhangzott J. R. Bloch temetésén, 1947 március 19-én.

ben cseng még nevetése; „Hisz ez nagyszerű!“ A tudós belső elégtételének hangja volt ez, a törvény beteljesedésének láttán: „Hisz ez nagyszerű!“ — a burleszk és torz világról beszélt, amely a mi elképzelésünk szerint fejlődik, ha, mint Jean-Richard Bloch, átértjük szerkezetét.

Az élő embert látom magam előtt, az érző embert, aki egy semmiségen fellelkesül, aki a legszenvedélyesebben kíváncsi volt emberekre és dolgokra azok közül, akiket valaha ismertem. Az idegembert, aki, amint valaki elmondta neki saját történetét, belement a játékba, beleélte magát a másik elbeszélésébe, elképzelte a világot, amely véletlenségből menyílt előtte... Midőn együtt dolgoztunk, hányszor jött hozzám dolgozószobámba a *Ce soir*-hoz, betelve egy új témával, amelyet egy kaland, egy bizalmas közlés költészetéből merített; egy látogató alig ejtett el néhány szót, Jean-Richard már többet tudott nála, elképzelte az eshetőségeket, a kibontakozást... Ezer ujságot meg lehetett volna tölteni egyedül a lehetőségekkel, amelyeket egy hét folyamán meglátott, gyakran szófukar egyének néhány odavetett szavában. Kivételes nyomozó ösztöne volt. Sokszor csak nehezen lehetett követni. Mégse tulajdonítsuk az emberi dolgok iránti lázas érdeklődését dilettantizmusnak, pusztán értelmi játéknak. Szenvedélyében sem volt önző: az ilyen ember csak azt becsüli, amit meg tud osztani másokkal, csak azt érzi jónak és szépnek, ami közölhető. Meg volt benne a szó legmagasabb értelmében a nyilvánosság ösztöne, talán ezért szerette annyira a színházat és én mindig úgy éreztem, hogy lényének mélységeiben minden-

kinél inkább hasonlít ahhoz a Michelet-hez, aki egyszer így kiáltott fel: „Hogyan lehetséges, hogy az ember egyszerre öreg és ifjú, egyszerre bölcs és gyermetcg!... Ha halálom után megnyitják szívemet, találnak majd ott egy gondolatot, mely mindig kisértett: „Hogyan válhatnak népszerüekké könyveim?"

Bizonyos vagyok benne: ha megnyitnók a szívet, amely megszünt dobogni, Michelet szavait olvashatnók: „Hogyan válhatnak népszerüekké könyveim?!" Jean-Richard Bloch se választotta soha külön, ahogyan Michelet sem, álmait és szenvedélyeit azoktól, akikkel mindent meg akart osztani: a néptől, amelynek nevében álmodott, amelynek nevében lelkesült és ha kellett, indulatba jött és felháborodott. Akárcsak Michelet, tudta, hogy a néphez tartozik mindenki, akiben él ez a csodálatos, kettős képesség: aki egyszerre bölcs és gyermek... Mint a gyermek és mint a bölcs, tudott nevetni és csodálkozni. Volt egy másik tulajdonsága is, amelyet ma, a szavak értelmének, az értékek rendjének meghamisítása idején habozva nevezünk meg csak: ebben az íróban, aki néha pamfletszerüen heves hangot ütött meg ebben a kegyetlen, kérlelhetetlen megfigyelőben, ebben a félelmetes gúnyolódóban nagy, hasonlíthatatlan jóság élt.

Egy napon megdöbbenve vesszük majd észre valódi rangját. Már ma is, ha képet akarunk alkotni magunknak az első világháborút megelőző idők francia szellemi életéről, aligha találunk jelentősebb dokumentumot *Carnaval est mort* című művénél, amelyet 1920-ban adtak ki, de 1910 és 1914 között

keletkezett és az akkori szabad gondolkozás kifejezése. Akkoriban hagyta el éppen, fiatal tanár létére, az iskolát, hogy csak az írásnak éljen, akkoriban élte át először az Odéon-ban a színház kísértését, akkoriban mutatta meg, hogy olyan elbeszélő, amilyent Lévy-n kívül Maupassant óta nem ismertek és így helyet foglalt az idősebbek, a Rolland-ok és Péguy-k, a Dreyfuss-ügy nemzedékének tagjai sorában, akinek művét folytatta, ám bírálta is. Szerintem a *Carnaval est mort* lényeges mű; nem érthetjük meg nélküle a századeleji ifjúságot, amelynek vitáit, ha nem is tudunk róla, mi is folytatjuk. A mai fiatalok akkori tanulmányaiban meglepetéssel fedezzük fel, mennyire hasonlított az akkori küzdelem a maihoz. Már akkor is a kultúrát meghamisító mesterek az idealizmus és a feltételnélküli szabadság mennyköveivel dobálództak, és nem tudták fogcsikorgatás nélkül hallgatni az ilyen merész állításokat: „Nem létezik sem abszolút erkölcsi eszmény, sem abszolút társadalmi béke. A társadalom élete a gazdasági viszonyokon alapul, amelynek a termelő és a fogyasztó a két határértéke. E viszonyok összhangjának minden megbomlása megtöri a társadalmi békét és előkészíti a közhangulatot a forradalomra... A művészetnek nem szabad távolmaradnia ettől a küzdelemtől...“

1911-ben szerepelt először Jean-Richard Bloch neve az Odéon műsorán; akkori mondanivalójában csirájában megvolt mind életének későbbi fordulata, mind akkor még nem sejtett művei. Mégis mekkora utat tett meg az *Inquiète*-től a *Toulon*-ig, amelyet az előbbi darabtól több mint harminc év választ el!

Olvassuk el folyóiratának, az *Effort libre*-nek számait: egyre nő benne az a törekvés, hogy elválaszthatatlan egységbe füzze a népi közönséggel a kifejezés keresését. S midőn elkövetkezett az 1914-es háború, azt hiszem, Verdun-ben történt, hogy a vonalak között megmentette ezredének egy sebesült katonáját, aki elpusztult volna, ha ő nem viszi el a hátán. Ez az ember, eltelve a hálától és büntudattól gyötörve, bevallotta neki, hogy kémkedés céljából helyezték melléje: jelentéseket kellett készítenie róla, mint veszedelmes szocialistáról. Ez az anekdóta, amelyet Jean-Richard Bloch mindig szívesen idézett fel, jól mutatja, meddig juthat el erkölcsi téren a burzsoázia, mivé züllik a gondolatszabadság azok kezében, akik korcs bálványt faragtak belőle. Csak természetes, hogy visszatérve a háborúból, ahol oly közelről láthatta a cifra hivatalos érem másik oldalát, Jean-Richard Bloch Barbusse és Rolland oldalán áll, a háború túlsó partján megalakuló csoportokban, ahol a szellem emberei a szándékosan meghamisított igazságot keresték. Megélte 1917-et, és ettől kezdve nem csupán utópiák táplálták a nagy forradalmi reménységet, amellyel tele vannak az akkor alig negyvenéves férfi régebbi művei is. A Szovjetunió új valósága egy csapásra megvilágította a vitát és a küzdelmet.

Ebben a háború utáni korban lett Jean-Richard Bloch az ifjúság vezetőjévé és tanítójává. Regényével, az *Et Cie*-vel és elbeszéléskötetével, a *Les chasses de Renaut*-val, a nagy realisták sorába lép egy olyan időben, amikor a realizmust cserben hagyják a siker és a reklám lovagjai. Ha arra gondolunk,

hogy említett müveit Paul Morand dicsöségének idején írta, elgondolkodhatunk egy kissé e szétszaggatott kor sokrétüségén. Eljön talán még az idö, midön senki sem olvassa többé *Levis et Irène*-t, vagy *L'Europe galante*-ot, de fiatalemberek akkor is élvezni fogják még a *Les chasses* kötetben a *Locomotives* cimü páratlan egyszerüségü elbeszélést, mert a valóságos világot ábrázolja. Áll ez útleirásaira is: a *Sur un cargo*-ra, a *Première journée à Rufisque*-re, a *Bananes et cacahuètes*-re. És az akkori irodalom népes müfajában, a *éjszakák* közül egyetlenegy sincs, amely felérne a *Kurd éjszakával (La nuit kurde)*, a regénnyel, amely egyetlen hosszú szerelmi költemény; Jean-Richard Bloch búcsút mondott benne ifjúságának és elindult érett korszaka felé, midön a férfi, túl a csodákon, már csak azért szólal meg, hogy egy napon a csodák természetessé váljanak a fiatalok életében.

Eljutottunk ahhoz a korhoz, amelyben Jean-Richard Bloch nevéhez külön müfaj füzödik — talán nem ö volt a kezdeményezö, de ö nyomta rá személyiségének bélyegét, ö éltette szellemének erejével; ez a müfaj biztosit számára méltó helyet az emberek között. Ö a *Commentaires*-ek szerzője, a *Destin du Siècle*-töl az *Offrande à la Politique*-ig, a *Naissance d'une Culture*-töl az *Espagne Espagne!*-ig — ezek az irások szereztek közönséget és széleskörü hatást az *Europe* folyóiratnak, amelyet Romain Rolland-nal együtt alapitott. Szinte örökségképpen vette át a *Ce soir* szerkesztését, amelyet haláláig nem is hagyott abba. Büszke vagyok rá, hogy 1937 óta dolgoztam ebben az ujságban. Ez az

ujság kapcsolt össze bennünket a haza szenvedését megelőző időben, hogy a döntő órában, mindenki ellenére, minden ellenére, felhangozhassék az ember hangja, amely mindörökké Franciaország hangja marad...

Hadd említsem meg útunk két állomását. 1934-ben Moszkvában voltam Jean-Richard Bloch-sal együtt; mindkettőnket meghívtak a szovjet írókongresszusra. Nem akarom elmesélni ezt az utazást: az érintkezés a szovjet valósággal olyan mélyen hatott örá, aki tegnap itthagyott bennünket, hogy méltóbb kifejezésre jutott benne, mint amilyenre én képes lennék most. Azután kitört a spanyol háború; mindjárt kezdetén Madridban találjuk Jean-Richard-t. Ez az ember csak saját szemének hitt. Ám Európa két sarkán megtanulta a történelem mértékét. Látta a fasizmus támadását a spanyol nép ellen, saját szemével látta, hogyan építik a szocializmus igazi örökösei a békés világot. Tudta, hol van az ellenség és honnan meríthetjük mi, franciák az ellenálláshoz szükséges erőt. Nagyszerű pátosz hatja át ismételt vészkiáltását az elsőtől, az *Europe* 1936 októberi számának *kommentárjá*-tól egészen *Espagne, Espagne!* című művéig, ahol leleplezte a be nem avatkozás hazugságát, a nagy árulást, amely Berlin és Róma bérenceinek szolgáltatta ki a nagy, a szerencsétlen spanyol népet. Ez a könyv hozzájárult nemzeti becsületünk megmentéséhez. Ez a jelentősége Jean-Richard Bloch naplójának is, amelyet München sötét óráiban írt. Ez 1939-ben is, szemben az ötödik hadoszloppal... Végül 1939 augusztus 25-én a Daladier-ék nevében eljáró Roche

rendőrfőnök elhallgattatta Jean-Richard Bloch ujságját, hogy kezdetét vehesse a *„farsangi háború"*, és Bonnet, de Brinon, Laval és Pétain urak előkészíthessék annak az Otto Abetz-nek visszatérését, akit először a *Ce soir* hasábjain lepleztünk le, mint német kémet.

Jean-Richard Bloch életművéhez hozzátartozik elválaszthatatlanul a jelentékeny szerep, amelyet hazánk történelmében játszott. Ha ujságunk a kollektív munka színvonalára emelkedett, és szinte egyetlen nagy mindennapos kommentárrá vált, ezt az ő *kommentárjai* példájának, ő neki köszönhettük. Az ellenséges megszállás idején, éppen abban az időpontban, midőn a nácik Moszkva kapujához értek, J. R. Blochnak sikerült a szovjet fővárosba jutni, és a szovjet rádión keresztül ismét szólhatott a francia néphez. Mindnyájan ismerjük a hatalmas hazafias munkát, amelyre ott alkalma nyílt. Éveken át hallottuk itthon hangját, amely reményt adott nekünk, áthatolt falainkon, meghozta győzelmünk bizonyosságát, tanácsokat adva földalatti küzdelmünkben. Jean-Richard Bloch *Kommentárjainak* méltó folytatása volt a mindennapos szózat, amely a keleti front zaján át hatolt el hozzánk, a naponta ismételt kiáltás: Halál a náci megszállóra!

Tudjuk: hatalmas árat fizetett megkapó nagyságú küldetéséért, azért, hogy a haza ébresztője, a győzelem hírnöke lehetett. Imádott anyját elégették Németországban. Lányát, France-t és vejét, Frédo Sérazin-t megölték a német és francia nácik. Találunk ebben a csodálatos családban más vértanukat is. Fia, Michel és menyasszonya megjárták Fran-

ciaország börtöneit. Valamennyien az Ellenállás harcosai voltak. De nem sejtettük, hogy még nem törlesztette teljes tartozását: visszatérve közénk, a *Ce soir*-nál ismét magára vette a napi robotot, a kommunista pártot képviselte a Köztársasági Tanácsban, szerkesztette az *Europe* folyóiratot, egy pillanatig sem kímélte erejét. Életével fizetett és szíve megszünt dobogni.

Szellemi erejének teljében érte a hirtelen brutális halál, amelynek híre úgy ért bennünket, mint a villámcsapás. Nem ismerte az életerő aggkori gyengülését. Hatvankétéves korában tökéletesen fiatal volt. Innen a keserűség, a fájdalom, amelyet halála kelt bennünk. Nem akarom elmondani az ilyenkor szokásos szavakat. Nem siratni kell a halottakat. Folytatni kell müvüket. Különben nem értettük meg jól Jean-Richard Bloch élete példáját. És esküszöm, nehezemre esnek ezek a szavak, nekem, aki barátja és munkatársa voltam, egész családja előtt, Mme Jean-Richard Bloch előtt, testvérei és gyermekei előtt... Nem kell siratni a halottakat. Nem siratni kell a halottakat.

TARTALOM

Ember és kultúra, vagy egy cím visszautasítása 5
A kultúra és terjesztése 34
Emile Zola példája 64
Búcsú Jean-Richard Blochtól 79

Ösz. 91 Marx

MARXISTA ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

E sorozat kötetei a marxizmus—leninizmus alkalmazásával adnak tudományos feleletet — egyszerű és világos előadásban — napjaink időszerű kérdéseire.

1. A. J. Zisz:	A kommunista erkölcs	1.80 Ft
2. M. P. Sztjepánov:	Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra" c. könyvéről	1.80 „
3. V. V. Danilevszkij:	Orosz feltalálók	1.50 „
4. M. T. Jovcsuk:	A leninizmus és a XIX. század haladászellemű orosz műveltsége	2.— „
5. L. A. Leontjev:	A szocializmus politikai gazdaságtana Lenin és Sztálin műveiben	2.— „
6. L. A. Leontjev:	A politikai gazdaságtan tárgya és módszere	4.— „
7. P. Fedoszéjev:	Az osztályok és az osztályharc marxi elmélete	1.50 „
8. B. V. Alpersz:	A szovjet színház fejlődése	2.— „
9. A. I. Szobolev:	A lenini tükröződési elmélet és a művészet	2.— „
10. L. I. German:	A harcos egyház filozófiája	1.50 „
11. A. P. Koszuljnjikov:	Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" c. könyvéről	2.— „
12. M. A. Leonov:	A marxista-leninista világnézet	2.— „
13. V. L. Bilsaj—Pilipenko:	A szovjet demokrácia és a nők egyenjogúsága a Szovjetunióban	2.50 „
14. M. M. Rozental:	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az új ember kialakulása	2.— „
15. A. G. Grigorjenko:	Lenin „Mi a teendő?" c. könyvéről	2.— „
16. A. V. Vosztrikov:	Lenin és Sztálin harca a marxista filozófia pártszerűségéért	2.— „
17. A. M. Jegolin:	A szovjet irodalom harminc éve	2.— „
18. G. Dimitrov:	Bulgária a szocializmus útján	4.— „
19. Marcel Cachin:	Tudomány és vallás	1.50 „
20. V. G. Childe:	A szerszámok története	2.— „
21. G. V. Alexandrov:	Polgári film a reakció szolgálatában	2.— „
22. I. D. Laptyev:	A kolhózrendszer ereje és életrevalósága	1.50 „
23. G. A. Kurszánov	A gondolkodás logikai törvénye	1.— „
24. B. M. Tjeplov:	A szovjet pszichológia harminc éve	2.50 „

2.50 Ft

25. F. V. Konsztantinov:	Haladó eszmék szerepe a társadalmi fejlődésben	2.— Ft
26. K. M. Zavadszkij:	I. V. Micsurin, a természet átformálója	1.50 „
27. B. G. Ananjev:	A szovjet lélektan sikerei	1.50 „
28. V. N. Sztoletov:	A micsurini biológia alapjai	2.— „
29. G. F. Alexandrov:	A polgári társadalomtudomány csődje	2.— „
30. I. M. Lemin:	A Szovjetunió külpolitikája a Nagy Honvédő Háború idején	2.— „
31. B. E. Bihovszkij:	Az amerikai perszonalizmus a tudomány és a társadalmi haladás elleni harcban	1.50 „
32. I. M. Lemin:	A Szovjetunió — a demokratikus tábor vezető ereje	2.— „
33. D. Bahsijev:	A bolsevik párt centralizmusa és demokratizmusa	3.50 „
34. B A. Csagin:	A filozófia pártszerűsége és a polgári objektivizmus elleni harc	2.— „
35. V. A. Obrucsjev:	A hegyek és a szárazföldek keletkezése	1.50 „
36. G. F. Alexandrov	A társadalom fejlődéséről szóló tanítások története	2.— „
37. M. A. Leonov:	Kritika és önkritika	2.— „
38. I. Sz. Zvávics:	Faji „elméletek" és faji megkülönböztetés az angolszász országokban	1.50 „
39. B. E. Bihovszkij:	A modern polgári filozófia zsákutcája	1.50 „
40. Hewlett Johnson:	Egyéniség és marxizmus	2.— „
41. Mao-Ce-Tung.	A kínai nép forradalmi háborújáról	1.— „
42. M. Leonov.	A marxizmus—leninizmus a tudományos előrelátásról	3.— „
43. Aragon:	Ember és kultúra	2.50 „
44. Maxim Gorkij:	Kivel tartanak Önök?	1.50 „

SZIKRA